

Author:

Marc Houben

Assignment title:

Masterscriptie 1e gelegenheid

Submission title:

Masterscriptie

File name:

Masterscriptie 14-06-2016.docx

File size:

84.97K

Page count:

46

Word count:

16525

Character count:

103078

Submission date:

15-Jun-2016 1:25 PM CEST

Submission ID:

684218676

De val van een bevelhebber

Een casusonderzoek naar de dynamiek in conflicten tussen de regering en de legertop

tussen 1914-1952.

Marc Houben

S4078721

Masterscriptie Politiek en Parlement

Harm Kaal

15-06-2016

Inhoud

Inleiding	1
Methodologie	5
Casus 1, het opperbevelhebberschap van Generaal Snijders: 1914-1918	10
Casus 2, het opperbevelhebberschap van Generaal I. Reijnders: 1939-1940	23
Casus 3, Generaal H. Kruls als chef van de generale staf: 1948-1952	32
Conclusie	39
Literatuur	41
Bronnen	43

De val van een bevelhebber

Een casusonderzoek naar de dynamiek in conflicten tussen de regering en de legertop tussen 1914-1952.

Inleiding

Barbara Tuchman omschreef in *The Guns of August* het verloop van de strijd in de eerste maand van de Eerste Wereldoorlog. Anders dan de titel suggereert omschreef Tuchman niet alleen de strijd op het slagveld maar ook de gevechten tussen regeringen en legertoppen. Terwijl de Grote Oorlog begon vochten in Parijs, Londen, St. Petersburg en Berlijn generaals, keizers en ministers tegen elkaar. Ook in Nederland kwam het gedurende de twintigste eeuw meerdere keren tot een aanvaring tussen de regering en de defensietop. Het resultaat hiervan was in feite altijd het (gedwongen) ontslag van Nederlands hoogste militair.

De spanning tussen de actoren legertop enerzijds en regering anderzijds, speelde zelfs op momenten waarin het voortbestaan van het land alles behalve zeker was. Zo kwam het gedurende de Eerste Wereldoorlog, de Tweede Wereldoorlog en op momenten van grote spanning tijdens de Koude Oorlog tot conflicten tussen regering en legertop. Ook nu speelt deze spanning nog wel eens op. Zo liet de Commandant der Strijdkrachten zich voor Prinsjesdag 2015 ontvallen dat hij het, gezien de internationale toestand, onverantwoord vond om de defensiebegroting niet stevig te verhogen.¹ Hiermee ging hij in tegen de regering welke alleen maar van plan was om recent gemaakte bezuinigingen terug te draaien. Internationaal gezien is het niet anders. In Groot Brittannië kwam het in november 2015 nog tot een aanvaring tussen de hoogste militair en de leider van de oppositie over het nucleaire arsenaal van het land.²

Toch kan men in de huidige verhoudingen tussen de politiek en de legertop in Nederland zien dat de legerleiding geen illusies heeft over haar invloed op de politiek en het defensiebeleid. Uiteindelijk staat deze achter de minister. Dat conflicten tussen de regering en de legerleiding altijd in het voordeel van de eerste werden beslecht is een positief gegeven. Een parlementaire democratie die consequent sterk genoeg is om de druk van haar legertop te weerstaan is zeker niet de regel in de Europese- of wereldgeschiedenis.

Conflicten tussen de hoogste militairen in de defensieorganisatie en de politiek vallen grotendeels binnen de historiografische thema's politiek-ambtelijke relaties, defensiepolitiek en politieke crises. Het gaat hierbij immers om conflicten die direct (politieke) gevolgen hadden voor de positie van een

¹ *De Volkskrant* 'Wat Dijsselbloem óók had kunnen doen met 5 miljard' 15-9-2015.

² *BBC* 'Corbyn accuses defense chief of political bias in nuclear row' 8-11-2015.

bewindspersoon of een lid van de legerleiding. Hierbij past deze thematiek vooral in het debat over de relatie ambtenarij-politiek. De legerleiding bestaat immers ook uit ambtenaren. Militairen zijn in overheidsdienst en de legertop zet de plannen van een minister om in uitvoerbaar beleid. Artikel 97 uit de Grondwet regelt de staatsrechtelijke verhoudingen tussen de regering en de krijgsmacht en luidt als volgt.

1. “Ten behoeve van de verdediging en ter bescherming van de belangen van het Koninkrijk, alsmede ten behoeve van de handhaving en de bevordering van de internationale rechtsorde, is er een krijgsmacht.
2. De regering heeft het oppergezag over de krijgsmacht”

De militair is door zijn of haar dienstverband binnen de krijgsmacht wel een bijzonder ambtenaar. Hierbij centraal staat het argument dat militairen door de eisen van het militaire beroep niet kunnen voldoen aan standaardwetgeving. Militairen genieten deze uitzonderingspositie sinds 1931 welke is vastgelegd in de Militaire Ambtenarenwet. Deze wet regelt alle speciale bepalingen die van toepassing zijn op een militair. Denk hierbij aan de rechtspositie, het verhoogde risico door het opereren in oorlogssituaties en de bepalingen rondom uitzendingen.³

Overzichtswerken zoals die van de parlementair historicus Maas en zijn co-auteurs zijn in het onderzoek naar de relatie legertop-regering van groot belang. In de CPG (Centrum voor Parlementaire Geschiedenis) overzichtswerken bespreken zij de historische en politieke context van Nederland tot in detail. De auteurs staan uitgebreid stil bij de politieke krachtsverhoudingen, de verschillende visies met betrekking tot het onderwerp defensiepolitiek en de politiek-ambtelijke relatie. Zo schetsen ze een uitermate goed beeld van de politieke dimensies van het conflict Kruls-regering. Ze staan hierbij stil bij de politieke krachtsverhoudingen in het parlement en de regering en de heersende politieke visies op het defensiebeleid. De auteurs leggen in deze zaak wel te zeer de nadruk op het politieke. Er is hierdoor te weinig aandacht voor de rol van militair-technische vraagstukken bij de defensiehervormingen of de persoonlijke achtergronden van de besproken actoren.⁴

De nuance voor het persoonlijke, die in de politiek-historische overzichtswerken nog wel eens ontbreekt, komt terug binnen de biografische geschiedschrijving. Auteurs zoals Onderwater en Hogeboezem schenken in hun werken veel aandacht aan de karaktereigenschappen en politieke filosofie van de besproken actoren. De staat van de interpersoonlijke relaties en de invloed die karaktereigenschappen hier op hebben spelen een niet weg te denken rol in een (professionele) relatie.

³ Van Stokkom, R. *De Militaire ambtenaar te bijzonder voor een genormaliseerde arbeidsverhouding?* (Tilburg 2014).

⁴ Maas, P.F. *Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945, deel III* (Nijmegen 1996); Stoop, J. *Om het volvoeren van een Christelijke Staatskunde: De Antirevolutionaire Partij in het Interbellum* (Hilversum 2001).

De persoonlijke visies van de actoren zijn ook nog elders van groot belang. Zo kunnen verschillende persoonlijke opvattingen over de taak of de inrichting van de krijgsmacht tussen minister en legertop tot conflicten leiden. Deze aanpak maakt het voor deze auteurs mogelijk om met steekhoudende argumenten de conclusies van militaire of parlementaire overzichtswerken te nuanceren. Hogeboezem toont aan dat de conclusies van Maas in de zaak Kruls te zwaar leunden op de contemporaine politieke redenen die hiervoor werden gegeven. Hij laat in zijn werk zien dat Maas de persoonlijke geschiedenis van Kruls in zijn geheel niet meeneemt in het volgen van deze aannames. De waardevolle bijdragen vanuit de biografische historiografie zijn de nuanceringen die worden aangebracht over het karakter van de actoren. Deze inzichten zijn ook van groot belang bij het kritisch omgaan met de vele egodocumenten die als bronmateriaal dienen. Werken uit de biografische geschiedschrijving zijn onontbeerlijk voor de context die nodig is bij het schrijven van deze scriptie.⁵

Als laatste is er nog de militair-historische geschiedschrijving. Deze is vooral gericht op de militair-technische kant van de geschiedenis. Werken zoals *Met de blik op het oosten* van de militaire historici Hoffenaar en Schoenmakers staan in hun analyse stil bij de brede militair-technische vraagstukken in de besproken periode. Ze tonen duidelijk aan hoe de krijgsmacht zich ontwikkelde en reageerde op politieke en maatschappelijke druk om te hervormen. Zo bespreken de auteurs in *Met de blik naar het oosten* onder andere hoe de sociale onrust in de jaren zestig van de vorige eeuw de discipline en hiërarchie in de landmacht onder druk zette. Ook staan ze stil bij hoe de internationale verhoudingen hun uitwerking hadden op de defensiepolitiek en het defensie apparaat.⁶ Hoffenaar en Schoenmakers bespreken onder andere de turbulente hervormingsperiode in de late jaren zestig en begin jaren zeventig en wijzen de in deze periode toenemende ontspanning in de Koude Oorlog aan als een belangrijke oorzaak hiervan.

Een voor deze scriptie zeer belangrijk werk binnen de militaire geschiedschrijving is het in 2002 verschenen artikel *Een Kwestie van Vertrouwen*. Dit artikel over het opperbevelhebberschap in Nederland gaat in op de geschiedenis van deze functie en legt de nadruk hierbij vooral op de staatkundige en politieke positie van het opperbevelhebberschap. Het toont aan dat het opperbevelhebberschap vanaf de late 19^e eeuw politiek en staatsrechtelijk omstreden was. De consequente slechte definitie en formele inkadering van de functie speelde spanningen met de regering in de hand. Ook toont het aan dat persoonlijkheden grote invloed konden hebben op de

⁵ Brongers E. *Izaak Herman Reijnders, een politiek generaal*; Brouwers, J. en Van der Heiden, P. *Drees minister president 1948-1958* (Nijmegen 2005); Hertog, J. *Cort van der Linden (1846-1935): Minister-president in oorlogstijd, een politieke biografie* (Amsterdam 2007); Hogeboezem, J. H.J. *Kruls: een politiek generaal* (2010); Onderwater, P. *Vaderland, Vorstenhuis en Weerbaarheid: generaal C.J. Snijders en debatten over de Nederlandse defensie en samenleving, 1914-1939* (Amsterdam 2007).

⁶ Amersfoort, H., Kamphuis, P. & anderen *Mei 1940: De strijd op Nederlands Grondgebied* (Den Haag 2012); Hoffenaar J. & B. Schoenmaker *Met de blik naar het Oosten, de Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag 1994); Klinkert, W. & anderen *Nederland Neutraal: De Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam 2014); Maas, P.F. *Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945, deel III* (Nijmegen 1996); Stoop, J. *Om het volvoeren van een Christelijke Staatskunde: De Antirevolutionaire Partij in het Interbellum* (Hilversum 2001).

relatie opperbevel-regering. Het artikel geeft een duidelijk, chronologisch beeld van de ontwikkeling van de politieke ideeën rondom de relatie opperbevel(en legertop)-politiek in ons land tussen 1815 en 2002.⁷

Twee goede voorbeelden van studies die een brede analyse gebruiken bij het analyseren van crises (tussen de politiek en de legertop) zijn *Defensiehervormingen in de jaren '70* en *Gevallen op het Binnenhof*. In het eerstgenoemde werk bespreken de auteurs Bleichrodt en Hoffenaar de zogenoemde 'generaalsruzie' uit de jaren '70. Het stuk gaat gedetailleerd in op de politieke en ambtelijke crises die er ontstonden rondom voorgenomen hervormingen in het defensieapparaat tijdens de kabinetten Beel I & II en den Uyl I. Het artikel staat uitgebreid stil bij de rol van persoonlijkheden, veranderende politieke verhoudingen, de internationale situatie en de media bij de escalatie van het conflict tussen de regering en de legertop. De politieke en maatschappelijke achtergrond, de betrokken persoonlijkheden en de militair-technische achtergrond krijgen elk aandacht zonder dat het een ten koste gaat van het ander. Zo toont het werk aan dat de klungelige aanpak van minister-president Beel de verhouding tussen hem, de minister van Defensie en de legertop sterk verstoort. Bewindslieden op Defensie in het kabinet Den Uyl-I wisten een al gunstige politieke en maatschappelijke situatie uit te buiten om weerstand tegen hervormingsplannen vanuit de legertop te neutraliseren. In het werk komen de sterke kanten uit zowel de politieke geschiedenis, de biografische geschiedenis en de militair-historische geschiedenis samen.⁸

In *Gevallen op het Binnenhof* onderzoekt Charlotte Brand wat de dynamiek rondom het ontslag van een bewindspersoon is. Ze staat in haar analyse uitgebreid stil bij de val van onder andere negen Ministers van Oorlog, Marine of Defensie in de periode 1918-1966. Een deel viel er door isolatie binnen het kabinet, anderen werden het slachtoffer van de Kamer of verloren de goodwill van het publiek, hun ambtenaren of de media. Bewindslieden op de departementen van Marine en Oorlog komen opvallend vaak terug in de studie van Brand. Deze ministers kwamen vaak in conflicten terecht die gingen over begrotingskwesties of hervormingen. Hierbij kon vooral onduidelijkheid van het beleid of het negeren van de wil van de Kamer politiek dodelijk zijn.

Ze analyseert de val van bewindspersonen aan de hand van een tweeledig analysemodel waarin ze gebruik maakt van zogenoemde interne en externe factoren. Met interne factoren bedoelt zij actoren en politieke mechanismen die direct van invloed zijn op de positie van een bewindspersoon. Denk hierbij aan partijleidingen, Kamerfracties, kabinetsrelaties en de vorst(in). Met externe factoren doelt ze op zaken zoals bijvoorbeeld de pers, druk door de internationale situatie, belangengroepen en

⁷ Amersfoort, H., Kamphuis, P. & anderen *Mei 1940: De strijd op Nederlands Grondgebied* (Den Haag 2012); Brongers E. *De Slag om de Residentie* (Den Haag 2004) Groen, P. & anderen *Een Kwestie van Vertrouwen* (Den Haag 2002); Hoffenaar, J. *Een taai probleem, de personeelsvulling bij de Koninklijke Landmacht, 1814-1989* (Den Haag 2008); Hoffenaar J. & B. Schoenmaker *Met de blik naar het Oosten, de Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag 1994);.

⁸ Bleichrodt R. & J. Hoffenaar *Defensiehervormingen in de jaren '70* (Den Haag 2015).

de ambtenarij. Deze categorie kenmerkt zich door op de achtergrond te spelen. Ze zijn niet van directe invloed op de positie van een bewindspersoon maar kunnen invloed uitoefenen op de direct betrokken actoren en deze tot handelen aanzetten. Brand spreekt ook wel over twee verschillende schillen waarbij de externe factoren de buitenste laag vormen en de interne factoren de laag direct om de kern (bewindspersoon) heen.

Brand concludeert over het algemeen dat het altijd een of meerdere van de interne factoren zijn die de doorslag geven bij het (gedwongen) vertrek van een bewindspersoon. De externe factoren oefenen hierop enkel druk uit. Welke dit specifiek zijn en hoe het samenspel tussen deze verloopt is afhankelijk van de politieke realiteit op het moment van ontslag. Een vaste factor is niet te identificeren. Brand zet op deze wijze een krachtig analysemodel neer voor het beschouwen van een politieke crisis.⁹

Methodologie

Onderzoeken zoals die van Brand roepen de vraag op of vergelijkbaar onderzoek ook naar de relatie legertop-regering gedaan kan worden. Hier ligt immers de mogelijkheid tot een nuttige bijdrage te leveren aan het historiografisch debat rondom deze relatie. Dit roept een probleemstelling op die vergelijkbaar is aan de probleemstelling van Brand. Wat zijn nu namelijk de zaken die er toe leiden dat de hoogste militair van het land af moet treden tijdens een conflict met de regering?

In deze scriptie staat daarom de volgende vraag centraal: Welke factoren speelden een rol in de verslechtering van de politiek-ambtelijke relaties tijdens conflicten tussen de regering en de legertop in de periode 1914-1952? Hoewel het model van Brand geschikt is voor de analyse van de dynamiek rondom bewindslieden zal dit model moeten worden aangepast om ook op de analyse van de relatie legerleiding-regering van toepassing te kunnen zijn. De interne factoren zullen meer gericht moeten zijn op de persoonlijke relatie tussen de betrokken actoren en op de invloed van de regering inclusief de vorst(in). Bij dit laatste komt ook nog een ander aspect om de hoek kijken, namelijk de staatsrechtelijke inbedding van de relatie regering-legertop. Dit is van belang omdat hierin (idealiter) de bevoegdheden van beide partijen jegens elkaar zijn vastgelegd. Anders dan bij Brand zal de nadruk hier dus vooral liggen op het samenspel van persoonlijke en politieke verhoudingen tussen de militairen en de regering en de invloed die de formele inkadering van deze relatie heeft op de dynamiek ervan.

Het zijn de factoren binnen de ‘binnenste schil’ die direct van invloed zijn op het ontslag van een topmilitair. Zo zag men tijdens de Generaalsruzie dat de stellingname van de minister, de minister-president en de verschillende actoren vanuit de legerleiding direct van invloed waren op het

⁹ Brand, C. *Gevalen op het Binnenhof* (Amsterdam 2015).

aftreden van het merendeel van de legertop. Het conflict werd juist weer op de spits gedreven door de slechte persoonlijke verhoudingen tussen de actoren en het schenden van de formele hiërarchie die er gold in de krijgsmacht, in de regering en tussen beiden.

De invloed van het parlement en politieke partijen verschuift voor deze scriptie naar de externe factoren. Hoewel deze wel degelijk een rol spelen zijn ze niet in staat om van directe invloed te zijn op het ontslag van een militair. De internationale situatie is belangrijk aangezien deze van bepalende invloed is op het Nederlandse defensiebeleid en enorme druk op bewindspersonen en ambtenaren uit kan oefenen. Dit gaat zelfs verder, de internationale situatie beïnvloed ook de binnenlandse politiek en de maatschappij. Zaken zoals oorlog, oorlogsdreiging of revolutiedreiging buiten de landsgrenzen kunnen de gemoederen erbinnen sterk bezighouden. Ook de invloed van de pers en belangengroepen blijft op de achtergrond een rol spelen en zullen worden samengevat onder de term ‘maatschappelijke druk’. Vooral deze laatste is niet heel vanzelfsprekend in een periode waarin de defensieorganisatie en de betrokken ministeries niet bekend stonden om hun transparante houding jegens de burgerbevolking. Toch waren belangengroepen en campagnes in de dagbladen in staat om bewindslieden tot actie of juist tot passiviteit aan te zetten.

Deze externe factoren zijn ook met elkaar verweven. Denk bijvoorbeeld aan de vocale campagne voor ontwapening van een kleine minderheid op de linkerflank die een systematische uitholling van het nationale defensiebeleid tijdens het interbellum tot gevolg had. Hierin waren politieke partijen zoals de VDB en de SDAP in staat om met belangengroepen en de pers de pacifistische toon van het debat te zetten. De internationale toestand (tot 1935) speelde dit in de hand door het blinde vertrouwen op de Volkerenbond en de economische malaise die de pacifisten zowel een moreel als ook een economisch argument gaf voor hun unilaterale ontwapeningsprogramma.

Om deze factoren in de casussen te achterhalen zullen de volgende deelvragen van toepassing zijn. Allereerst voor de interne factoren: Welke invloed had de politieke verhouding binnen de kring regering-legertop op de relatie? Ten tweede: Welke invloed had de persoonlijke relatie tussen de sleutelactoren (hoogste militair, minister van Oorlog/Defensie en of de premier/voorzitter van de ministerraad) op de verhouding tussen de regering en de legertop? En als laatste: Was de formele inkadering van de relatie tussen de legertop en de regering een bron van frictie of de aanleiding tot een conflict? Bij de externe factoren zal er worden gekeken naar de volgende deelvragen. Als eerste: Speelde het politieke debat in Nederland, zowel in de Kamer als in de media, een rol in het slechter worden van de relatie tussen de regering en de legertop? En vervolgens: Was de internationale situatie van invloed op de verslechtering van de relatie tussen de regering en de legertop?

Door de conflicten en het ontslag van de militairen aan de hand van deze factoren te analyseren zal het mogelijk zijn om een beeld te krijgen van de dynamiek in de relatie legerleiding-regering tijdens een conflict. Ook is het hierdoor mogelijk om te bepalen welke factoren van grote

invloed waren en welke juist op de achtergrond bleven bij het besluit om een militair leider te ontslaan.

Verantwoording casussen en periodisering:

De voor dit onderzoek geselecteerde casussen zijn: Casus 1: het opperbevelhebberschap van Generaal Snijders (1914-1918), Casus 2: het opperbevelhebberschap van Generaal Reijnders (1939-1940) en Casus 3: Generaal Kruls als Chef van de Generale Staf en Chef Staf der Verenigde Generale Staven (1948-1951). Al deze casussen speelden tegen de achtergrond van een verslechterende internationale situatie waarbij er een reële militaire dreiging bestond voor Nederland. Dit zijn respectievelijk de Eerste Wereldoorlog, de Tweede Wereldoorlog en het begin van de Koude Oorlog. Ook bevond het land zich tijdens deze casussen in een positie waar de landsverdediging amper op orde was terwijl het risico bestond dat Nederland bij een internationaal conflict betrokken zou raken. In al deze gevallen ontstond er een conflict tussen de legerleiding en de regering dat eindigde met het ontslag van de hoogste militair ~~tot gevolg~~.

Er zijn echter ook grote verschillen. Als eerste is er de staatsrechtelijke kloof tussen de positie van Snijders en Reijnders enerzijds en Kruls anderzijds. De eerste twee waren opperbevelhebber, een positie die hen een bijzondere plek in het staatsbestel bezorgde met vergaande bevoegdheden. Kruls daarentegen verwierf deze positie niet. Wel wist hij zijn bevoegdheden verder op te rekken dan hij staatsrechtelijk gezien had gemogen. Het verschil tussen de casussen berust dus op een andere formele relatie tussen de leger top en de regering. Ook verschilt de situatie van Kruls met die van de andere twee Generaals door het loslaten van de neutraliteitspolitiek van Nederland na 1940. Snijders en Reijnders hadden beiden te maken met deze officiële en doorgaans strenge neutraliteitspolitiek, Kruls had hier geen last van. Wel moest hij vanaf 1949, toen de NAVO werd opgericht, tijd en moeite steken in het opbouwen van contacten in het bondgenootschap terwijl de Nederlandse politiek nog niet helemaal zeker was van een toegewijd NAVO lidmaatschap door Nederland.

Verantwoording van het bronmateriaal

Om een beeld te krijgen van de dynamiek in de politiek-ambtelijke relatie zijn er een aantal belangrijke soorten aan bronmateriaal die moeten worden aangeboord. Egodocumenten geven de persoonlijke perspectieven en belevingswereld van de betrokken actoren weer. Kamerstukken en verslagen van verhoorcommissies geven een inzicht in de politieke druk op direct betrokken actoren en bronmateriaal uit de media geeft de maatschappelijke druk weer. Al deze bronnen zullen echter kritisch beschouwd moeten worden om tot een reële conclusie te kunnen komen.

Egodocumenten, dagboeken, pamfletten en autobiografieën geven een kijkje in de belevingswereld van actoren. Ze werpen een licht op de karaktereigenschappen van de schrijver en de wijze waarop hij of zij gebeurtenissen interpreteerde. Hierdoor zijn deze bronnen uitermate waardevol

daar waar het gaat om het duiden van de persoonlijke relatie tussen actoren en de visie die een actor had op bijvoorbeeld defensiehervormingen of oorlogsvoorbereidingen. Een van de belangrijkste inzichten uit dit soort bronnen is ook de informele relatie tussen actoren. Dit maakt deze bronnen zeer nuttig, vooral als men deze combineert met biografische werken voor zowel de bredere historische context als het aanbrengen van nuance. Dit laatste is wel van belang bij egodocumenten. Hoewel deze het perspectief van de actor weergeven betekent dit niet dat ze per definitie ook aan de empirische historische werkelijkheid tegemoet komen. Persoonlijke belangen dragen hieraan bij. Churchill stelde zo na de Tweede Wereldoorlog: “*History will be kind to me for I intend to write it.*”¹⁰

Kamerstukken geven juist de nationale politieke en partijpolitieke verhoudingen weer. In deze bronnen zijn vanzelfsprekend de mondelinge en schriftelijke uitlatingen van parlementariërs en kabinetsleden opgenomen die zij in het parlement hebben gedaan. Vanuit deze bronnen is zodoende te achterhalen welke standpunten er in de nationale politiek leefden en hoe deze werden uitgedragen in het parlement. Hiermee wordt de toon van het politieke debat weergegeven én belichten de bronnen direct bredere, maatschappelijk gedragen vraagstukken. Vooral in de periode waarop deze scriptie zich richt is dit laatste nog van groot belang. Door de in Nederland bestaande verzuiling werd het publieke debat grotendeels bepaald vanuit de politieke vertegenwoordigers van een zuil.

Het betreft bij deze soorten bronnen dan ook vooral kwalitatief bronnenonderzoek. Het achterhalen van perspectieven, persoonlijke, professionele en politieke relaties zal hierbij centraal staan. Hierbij zal de aandacht vooral liggen op het taalgebruik van de auteurs/sprekers. De manier waarop ze hun relatie ten aanzien van anderen en de historische situatie waarin ze zich bevonden omschrijven is immers cruciaal in het reconstrueren van de situatie van een actor. Het nuanceren van het bronmateriaal zal ook worden meegenomen maar wel een ondergeschikte plaats innemen. Dit zal gebeuren door middel van het afzetten van het bronmateriaal tegenover de historiografische consensus die er bestaat over de in de bron besproken gebeurtenis.¹¹

Ten slotte de derde categorie; de media. De vroege twintigste eeuw was de eeuw van de massamedia. Groeiend alfabetisme en snelle ontwikkelingen in het beschikbaar stellen van nieuws doormiddel van kranten of de radio zorgden er voor dat de media een rol van maatschappelijke en politieke betekenis kreeg die het nog nooit eerder had gehad. De voorpagina van een krant of een uitzending op de radio konden de publieke opinie radicaal laten omslaan. Deze bronnen bieden de onderzoeker dan ook de mogelijkheid om te achterhalen hoe kwesties in het publieke debat gepresenteerd werden. Moderne zoekmethodes staan toe dat er simpel maar effectief kwantitatief onderzoek kan worden gedaan naar onderwerpen die speelde in de media. Zodoende kan snel worden

¹⁰ <https://en.wikiquote.org/wiki/History> [geraadpleegd op 24-2-2012]

¹¹ Tosh, J. *The Pursuit of History* 126-129, 134-138.

achterhaald hoe sterk een onderwerp speelde in de media. Ook is het mogelijk om snel en doeltreffend te achterhalen welke kranten wat publiceerden

Casus 1: Het opperbevelhebberschap van C. Snijders:1914-1918

De dood van de Oostenrijks-Hongaarse erfgenaam Franz Ferdinand was een schok voor Europa. Toch leek het er nog een tijd op dat het tragische voorval geen grote gevolgen zou hebben voor de vrede op het continent. In de laatste weken van juli 1914 escaleerde de zaak echter alsnog. In de eerste week van augustus begon de oorlog in zowel het Oosten als het Westen. België, net als Nederland een neutraal land, werd al snel onder de voet gelopen. Voor het eerst sinds 1815 was er een werkelijk grote oorlog in Europa.

In Nederland was men in juli niet blind voor de snel oplopende internationale spanningen. Minister Bosboom had gedurende zijn termijn, na enige twijfels over het zelf invullen van de rol van opperbevelhebber, besloten om het opperbevelhebberschap aan de Chef van de Generale Staf toe te kennen. Zodoende werd C.J. Snijders op 31 juli tot opperbevelhebber der Land- en Zeestrijdkrachten (OLZ) benoemd terwijl tegelijkertijd de krijgsmacht werd gemobiliseerd. Mocht er inderdaad oorlog uitbreken, dan moest Nederland paraat zijn om de neutraliteit te verdedigen. De beslissing was niet zonder controverse. Door zijn benoeming tot opperbevelhebber kon Snijders de functie van Chef van de Generale Staf niet meer vervullen waardoor er chaos zou ontstaan aan de top van de krijgsmacht aangezien er geen militair van voldoende hoge rang beschikbaar was om hem te vervangen. Zodoende moest er een naar rang ongeschikte officier voor deze functie worden benoemd. Dit werd opgelost met de merkwaardige constructie waarbij Snijders Chef van de Generale Staf bleef terwijl een kolonel de functie van waarnemend Chef Staf vervulde. In het meest kritieke moment voor de Nederlandse onafhankelijkheid sinds Napoleon zijn legers in 1815 richting Brussel dirigeerde, ontstond er zo enige verwarring in de militaire top van het land. Maar het bleek al snel dat Nederland de dans deze keer kon ontspringen.¹²

De instructie

De relatie tussen de legerleiding en de regering kwam in eerste instantie enkel door interne factoren onder spanning te staan. Na het aanstellen van Snijders werd er vanuit de regering aangedrongen op het aanpassen van de instructie voor de OLZ. Deze was in 1912 onder minister van Oorlog Colijn (met hulp van de toekomstige minister van Oorlog De Jonge) opgesteld en berustte op het staatsrechtelijke principe dat de opperbevelhebber verantwoording verschuldigd was aan de gehele regering. Het plan vanuit de regering in 1914 was echter om dit te verschuiven naar alleen de minister van Oorlog. Snijders was hier sterk op tegen. Volgens hem zou deze constructie hem de facto

¹² Groen, P. & anderen *Een Kwestie van Vertrouwen* (Den Haag 2002) 14-16.

ondergeschikt maken aan de minister welke dan alle mogelijkheden had om zich te bemoeien met het beleid van de opperbevelhebber. Ook zou deze constructie binnen het kabinet voor wrijving kunnen zorgen. De minister van Marine werd op deze manier namelijk gepasseerd en de marine viel ook onder het bevel van Snijders. Door dit conflict kwam er enige spanning te staan op de relatie Snijders-Bosboom hoewel dit geen grote gevolgen had voor hun samenwerking. De zaak werd uiteindelijk beslecht door een compromis tot stand gebracht door de voorzitter van de ministerraad, Cort van der Linden.¹³

De regering besloot om alsnog een instructie uit te geven waarin stond dat de opperbevelhebber verantwoording verschuldigd was aan de gehele regering. Hiermee was het probleem maar tijdelijk bezworen. Het compromis tussen Cort van der Linden, Snijders en Bosboom berustte namelijk op de premisse dat zowel de legerleiding als de regering het eens waren met de nieuwe interpretatie van de instructie. Deze bleek te zijn: de opperbevelhebber was in de praktijk primair verantwoording verschuldigd aan Cort van der Linden. Formeel gezien bleef de instructie echter vaag. Het probleem rondom de formele inkadering van het opperbevelhebberschap werd op deze manier zonder al te veel gevolgen voor de persoonlijke relatie tussen Snijders en Bosboom opgelost. Het was het slim in spelen op de kabinetsrelaties vanuit de voorzitter van de ministerraad die dit toestond. Dit conflict bestond zodoende in zijn geheel uit een samenspel van interne factoren. De onenigheid over de formele inkadering van het opperbevelhebberschap zette druk op de persoonlijke relatie tussen Snijders en Bosboom. Deze druk werd doormiddel van een interventie vanuit het kabinet geneutraliseerd. De rol van Cort van der Linden als mediator tussen zijn ministers en de opperbevelhebber werd hiermee ingeleid en zou tot het einde van de kabinetsperiode de norm blijven voor deze zijn positie. Na een korte tijd werd de positie van de opperbevelhebber en zijn relatie met de regering ook het onderwerp van parlementaire en maatschappelijke discussies. De politieke harmonie die met het uitbreken van de oorlog in Nederland was ontstaan verdween namelijk al weer snel na het uitbreken van de oorlog. Zodoende begonnen de externe factoren vanaf 1914 al druk uit te oefenen op de relatie regering-legerleiding.¹⁴

Kritiek vanuit de Kamer en de relatie Bosboom-Snijders

Ondanks dat Nederland neutraal bleef trof de oorlog het land hard. Alleen al het gemobiliseerd houden van de hele krijgsmacht zorgde voor een enorme druk op de natie. Langzaam maar zeker gingen producten zoals voedsel op de bon. De oorzaak hiervan waren de verstoorde wereldhandel en de oorlogsvoorbereidingen. De politieke eenheid die zich in augustus 1914 had gemanifesteerd brak door deze spanningen langzaam af. De anti-militaire backbenchers schoven al weer snel op naar een positie waarin ze tegen ‘de oorlog’ en de Nederlandse reactie hierop waren.

¹³ Ibidem 13.

¹⁴ Onderwater, P. *Vaderland, Vorstenhuis en Weerbaarheid: generaal C.J. Snijders en debatten over de Nederlandse defensie en samenleving, 1914-1939* (Amsterdam 2007)11-14.

Alle externe factoren kwamen zodoende samen dankzij de oorlog. De zwakke en precaire militaire en internationale positie van Nederland dwongen de regering en het leger tot verhoogde waakzaamheid. De reactie hierop was politieke en maatschappelijke druk die langzaam maar zeker luider werd. Dit uitte zich eerst vooral in kritiek vanuit de Kamer op een tweetal zaken. Als eerste was er kritiek op de onduidelijkheid rondom de formele inkadering van het opperbevelhebberschap. De instructie werd niet openbaar gemaakt en zodoende had de Kamer geen goed beeld van de formele verhoudingen tussen de opperbevelhebber en de regering. Ten tweede was er kritiek op de relatie tussen Snijders en Bosboom. Het beeld dat er bestond over deze relatie was niet rooskleurig. In de Kamer leefde de angst en zelfs de verwachting dat de minister en de opperbevelhebber elkaar amper konden luchten. Zaken zoals een probleem rondom de vaststelling van de jaarlijkse vergoeding voor Snijders eind 1914 speelden deze perceptie in de hand. Bosboom, wiens salaris hoger was, zou zijn ‘hogere rang’ ten aanzien van de opperbevelhebber hebben willen benadrukken door deze een lager salaris te geven.¹⁵

Het blijft tot op de dag van vandaag enigszins onduidelijk hoe deze kritiek vanuit het Parlement invloed uitoefende op de persoonlijke relatie Bosboom-Snijders. De minister bleef in het parlement voor Snijders staan en hield de kritiek zo op afstand. Beide mannen ontkenden na de oorlog dat ze een slechte relatie hadden gehad. Dit behoeft enige nuance. De literatuur en de bronnen tonen aan dat er onvrede bestond bij Bosboom over zijn positie ten aanzien van Snijders. De minister moest immers veel bevoegdheden aangaande het dagelijkse bestuur van de krijgsmacht uit handen geven. Zodoende had deze het gevoel dat hij aan de kant werd geschoven. Het is vast te stellen dat de relatie Bosboom-Snijders hieronder te lijden heeft gehad. Toch lijkt het er op dat de interne factor kabinetsverhoudingen bepalend bleef in het werkbaar houden van de verhoudingen tussen de minister en de opperbevelhebber. De voorzitter van de ministerraad was hierbij van cruciaal belang. Wel was hij in een lastige situatie terecht gekomen. Hij moest nu de vrede bewaren tussen de principiële, koppige en apolitieke generaal die geen bemoeienis met zijn werk wenste en een ietwat idealistische minister van Oorlog die zijn eigen invloed op de krijgsmacht grotendeels uit handen moest geven aan Snijders. Bosboom stond ook nog eens niet bekend om zijn gevoel voor politiek. Zodoende ontstond er een situatie waarin Cort van der Linden als bemiddelaar tussen de twee mannen op moest gaan treden. Dat de kabinetsverhoudingen de dominante factor waren zou in de komende jaren nog duidelijker worden toen Snijders zijn taakopvatting zo ruim interpreteerde dat hij zich begon te bemoeien met het te voeren buitenlandse beleid.¹⁶

¹⁵ Bosboom, N. *In moeilijke omstandigheden* (Gorichem 1933) 210-211; Groen, P. & anderen *Een Kwestie van Vertrouwen* (Den Haag 2002) 14; Hertog, J. *Cort van der Linden (1846-1935): Minister-president in oorlogstijd, een politieke biografie* (Amsterdam 2007) 457-462; Onderwater, P. *Vaderland, Vorstenhuis en Weerbaarheid: generaal C.J. Snijders en debatten over de Nederlandse defensie en samenleving, 1914-1939* (Amsterdam 2007) 15.

¹⁶ Bosboom, N. *In moeilijke omstandigheden* (Gorichem 1933) 210-211; Groen, P. & anderen *Een Kwestie van Vertrouwen* (Den Haag 2002) 14; Hertog, J. *Cort van der Linden (1846-1935): Minister-president in oorlogstijd, een politieke biografie* (Amsterdam 2007) 457-467; Onderwater, P. *Vaderland, Vorstenhuis en*

Verschillende opvattingen over de neutraliteitspolitiek

Deze situatie ontstond in 1915. De opperbevelhebber was zich bewust van de noodzaak van bondgenootschappelijke steun mocht Nederland alsnog bij de oorlog betrokken raken. Vanuit militaire logica concludeerde hij dat Nederland in dat geval met de waarschijnlijke bondgenoot plannen moest maken. Alleen zo kon er een georganiseerd en gecoördineerd gezamenlijk front worden gevormd. Het probleem hierbij was echter het feit dat Nederland neutraal was en zodoende kon overleg tussen de leger toppen van Nederland en een bij de oorlog betrokken mogendheid niet plaats vinden. Het mogelijke gevolg van zulk overleg was namelijk dat het land bij de oorlog betrokken kon raken.

Hier komen externe en interne factoren voor het eerst echt samen. De benarde militaire en diplomatieke situatie waarin Nederland zich bevond dwong Snijders tot het aandringen op het militair logische beleid waarmee hij zijn formele bevoegdheden begon op te rekken. De internationale situatie begon zo druk te zetten op de formele inkadering van het opperbevelhebberschap. Bij de regering was het de internationale situatie en politieke en maatschappelijke druk die juist aandrang op terughoudendheid. Het betrokken raken bij de oorlog zou sowieso talloze Nederlanders het leven kunnen kosten. Dat de krijgsmacht ontoereikend was zou dit enkel verergeren. Voor de regering was het dan ook duidelijk dat er zonder uitzonderingen vast moest worden gehouden aan de zeer strenge neutraliteitspolitiek. Toch kon de regering niet om het verzoek van de opperbevelhebber heen.

Hierbij speelden de drie interne factoren een belangrijke rol. Als eerste was er de bevestiging van de formele positie van de opperbevelhebber. Het werd Snijders duidelijk gemaakt dat hij voorstellen op beleidsgebied kon doen maar dat de regering die naast zich neer kon leggen. Ten tweede speelde de persoonlijke relatie tussen Bosboom en Snijders een rol. De minister stelde zich hard op in de kwestie, hij zag het als een kans om zijn autoriteit te laten gelden. Hij deed dit door te stellen dat Snijders zijn boekje stevig te buiten was gegaan met het voorstel om overleg te plegen met buitenlandse krijgsmachten. Zodoende werd het meningsverschil tijdelijk op de spits gedreven. De derde en beslissende factor was wederom de kabinetsrelaties. Een onder leiding van Cort van der Linden opgestelde reactie op Snijders zijn voorstel wist de angel uit de zaak te trekken. Het officiële standpunt van de regering was en bleef dat overleg met buitenlandse krijgsmachten op het moment ongewenst was. Dit bleek een ongelukkige formulering te zijn omdat de regering de mogelijkheid open hield dat dit standpunt in de toekomst kon veranderen. Hierdoor kon de opperbevelhebber gedurende de oorlog herhaaldelijk de aandacht op dit punt blijven vestigen. Het gevolg hiervan was dat er spanning bleef bestaan over de competenties van de opperbevelhebber en de minister. De zaak werd overigens geheel uit de publiciteit gehouden waardoor externe factoren op het verloop van het

Weerbaarheid: generaal C.J. Snijders en debatten over de Nederlandse defensie en samenleving, 1914-1939 (Amsterdam 2007) 15.

conflict geen invloed uitoefenden. Bij een tweede kwestie die in 1915 begon te spelen was dit anders.¹⁷

De publieke en politieke roep tot demobilisatie en soepelere verlofregelingen

Al snel na de mobilisatie begon het aantal verlofaanvragen in de krijgsmacht toe te nemen. Veel dienstplichtigen kregen verlof omdat ze een belangrijke economische of maatschappelijk functie hadden. Door de anti-militaire partijen in de Kamer zoals de SDAP en de VDB werd de druk opgevoerd om het leger en de vloot gedeeltelijk te demobiliseren of om in ieder geval een (nog) soepelere verlofregeling aan te nemen. Het grootste risico was voorbij en het was zodoende niet langer nodig om de krijgsmacht geheel op de been te houden, aldus deze partijen. Ook binnen de regering was er steun voor dit laatste idee maar demobilisatie ging te ver. Het soepel houden van het verlofstelsel zou immers de druk op de dienstplichtigen en de bevolking verlagen nu de oorlog ook een negatief effect begon te krijgen op de handel en de bevoorrading van het land. De legertop, onder aanvoering van Snijders, was hier echter sterk op tegen. De toekomst van de natie stond op het spel, persoonlijke, economische en maatschappelijke belangen moesten wijken voor het nationale belang.

Door de druk vanuit de Kamer en de maatschappij (extern) kwam de regering en vooral Bosboom tussen twee extremen in te zitten. Aan de ene kant stond de opperbevelhebber die de huidige verlofregeling zo streng mogelijk wilde handhaven en aan de andere kant stond het parlement waarin de roep om een versoepeling van de verlofregeling alsmaar groter werd. Snijders kon alleen worden overtuigd als er (in zijn ogen) gegronde redenen waren voor het verlenen van verlof. Hierbij moest het landsbelang aantoonbaar gediend worden. De regering probeerde een regeling op te stellen die voor Snijders en de Kamer acceptabel was. Bosboom omschreef het als volgt:

*“Nu lag – en dat spreekt vanzelf – voor den opperbevelhebber de toetssteen in de vraag: hoe houden wij het leger op de grootst doelnijke sterkte als paraat werktuig (paraat, dat wil ook zeggen, beziel met een goeden geest) in den hand? In de verlofregeling, met hare eenvoudige, automatische werking lag het door hem gegeven antwoord eenigermate opgesloten. Voor mij, als lid der regeering, die, al overheerschte ook bij haar onder den druk van het oorlogsgevaar de zorg voor onze militaire slagvaardigheid, nog andere zorgen had, stelde de vraag eenigzins anders: Hoe houden wij het leger paraat, zonder aan den normalen gang der volkshuishouding te zeer afbreuk te doen?”*¹⁸

¹⁷ Groen, P. & anderen *Een Kwestie van Vertrouwen* (Den Haag 2002) 16-17; Hertog, J. *Cort van der Linden (1846-1935): Minister-president in oorlogstijd, een politieke biografie* (Amsterdam 2007) 462-467; Onderwater, P. *Vaderland, Vorstenhuis en Weerbaarheid: generaal C.J. Snijders en debatten over de Nederlandse defensie en samenleving, 1914-1939* (Amsterdam 2007) 15-20.

¹⁸ Bosboom, N. *In Moeilijke omstandigheden* (Gorichem 1933) 247-248.

Het geschil spitste zich toe op een verschil in opvatting van het begrip ‘landsbelang’. Snijders hanteerde een veel nauwere definitie van dit begrip dan de regering. De zaak werd uiteindelijk wederom opgelost met een compromis: er zou een bureau in het leven worden geroepen om speciale verlofverzoeken te behandelen. Snijders bleef verantwoordelijk voor het bepalen van periodieke (algemene) verloven. De druk om te demobiliseren en later zelfs te ontwapenen bleef bestaan. Zo is er een stevige toename te zien in het aantal krantenartikelen over demobilisatie vanaf 1915, vooral vanuit linkse zijde. Ook de pacifistisch ingestelde Kamerleden zouden hier op aan blijven dringen. De druk van deze externe factor zou ook een rol spelen bij de opstelling van de regering aangaande de invulling van de nieuwe verlofregeling. Dit had zijn uitwerking op de relatie opperbevel-regering en zorgde voor constante irritaties en wrijvingen.¹⁹

Op 15 mei 1917 trad Bosboom af. In de Kamer werd een voor hem onacceptabele motie (de motie Marchant over het oproepen van landstormplichtigen) aangenomen en de minister koos eieren voor zijn geld. Zijn opvolger was een ambtenaar vanuit het ministerie van Oorlog, B. de Jonge. De nieuwe minister was van huis uit jurist en had geen militaire achtergrond. Ook was hij minder inschikkelijk tegenover Cort van der Linden en vooral tegenover Snijders dan zijn voorganger. Al met al bleef de relatie tussen Bosboom en Snijders relatief goed gedurende het ministerschap van de eerstgenoemde. De relatie tussen de regering en het opperbevel in de periode Bosboom werd bepaald door de dynamiek binnen het kabinet. Deze relatie bleef werkbaar ongeacht de externe druk en de spanningen opgewekt door de interne factoren. Het optreden van Cort van der Linden als mediator tussen de minister en het opperbevel speelde hierbij een sleutelrol.²⁰

Het ministerschap van de Jonge

Het ministerie van Oorlog was bekend gebied voor de eerste burgerminister die het departement in 1917 kreeg. De Jonge zat er al toen Colijn minister was. Tijdens deze periode was hij ook actief betrokken geweest bij het opstellen van de instructie voor de toekomstige opperbevelhebber. Gedurende het ministerschap van Bosboom had hij een rol gespeeld in het conflict met Snijders over de neutraliteitspolitiek en kabinetspolitiek was hem niet vreemd.²¹

De Jonge was lid van de CHU, aristocraat en conservatief. Hij werd een actieve en standvastige minister van Oorlog. Toch stond zijn positie al snel onder druk door externe factoren. Zijn competenties werden in het parlement en in de kranten door zijn gebrek aan een militaire achtergrond in twijfel getrokken. Er raasde immers nog altijd een oorlog over Europa en juist op dat

¹⁹ Onderwater, P. *Vaderland, Vorstenhuis en Weerbaarheid: generaal C.J. Snijders en debatten over de Nederlandse defensie en samenleving, 1914-1939* (Amsterdam 2007) 14-15.

²⁰ Groen, P. & anderen *Een Kwestie van Vertrouwen* (Den Haag 2002) 17; Onderwater, P. *Vaderland, Vorstenhuis en Weerbaarheid: generaal C.J. Snijders en debatten over de Nederlandse defensie en samenleving, 1914-1939* (Amsterdam 2007) 20.

²¹ Hertog, J. *Cort van der Linden (1846-1935): Minister-president in oorlogstijd, een politieke biografie* (Amsterdam 2007) 463-465; De Jonge, B. *Herinneringen van Jhr. Mr. B. C. de Jonge* (Utrecht 1968) 20-27..

moment werd iemand zonder enige militaire achtergrond minister van Oorlog. Dit leek De Jonge echter weinig te doen. Hij toonde zich niet erg onder de indruk van de uitlatingen over zijn bekwaamheid in de politiek of de media. Over zijn ervaring met het parlement schreef hij bijvoorbeeld: *“Het is een van mijn merkwaardigste ervaringen geweest hoe binnen enkele maanden een zeker ontzag voor de Kamer omsloeg in wat ik eigenlijk niet anders kan noemen dan minachting”*²²

De altijd aanwezige externe druk van de internationale situatie werd in 1917 nog dringender. In Tsaristisch Rusland brak in februari een revolutie uit. De oppermachtige Romanov dynastie verdween binnen een periode van enkele dagen van het politieke toneel in het land. Gedurende het jaar werd de toestand in Rusland chaotischer terwijl radicale en revolutionaire elementen, waaronder de bolsjewieken, aan invloed begonnen te winnen. Tegelijkertijd stortte met het uitbreken van de revolutie de formidabele oorlogsinspanning van het Tsaristisch rijk als een kaartenhuis in elkaar. In Oostenrijk-Hongarije begon de sociale situatie ook grimmiger te worden. Hier werden de vele etnische minderheden binnen het Rijk langzaam militanter. Ook werd de Wereldoorlog nóg groter toen de Verenigde Staten eindelijk de kant van de Entente koos in het voorjaar van 1917. Dit was het gevolg van de onbeperkte duikbotenoorlog die de Duitsers in dat jaar (opnieuw) begonnen te voeren. Deze had ook gevolgen voor de Nederlandse handelsvloot maar had geen invloed op de gevoerde neutraliteitspolitiek. De al spannende internationale situatie begon zodoende nóg meer druk uit te oefenen op Nederland. Nu was er niet alleen de dreiging van oorlog en de gevolgen van handelsblokkades, het land moest ook op haar hoede zijn voor revoluties ingegeven door de Europese situatie.

Oude onenigheid over de instructie, nieuwe onenigheid in Amsterdam.

Het eerste conflict tussen De Jonge en Snijders kwam voort uit de interne factoren, maar werd op scherp gezet door de internationale situatie. Een pijnpunt bleef de invulling van de Instructie van de opperbevelhebber. In zijn memoires spreekt De Jonge met duidelijke afschuw over het compromis dat de regering en Snijders in 1914 hadden gesloten over de instructie. Als een sleutelfiguur bij het opstellen van de instructie uit 1912 had hij een duidelijk idee over de invulling die deze instructie, en dan vooral het begrip regering, moest hebben. De Jonge vatte het woord “regeering” in de instructie namelijk op als primair de ministers van Oorlog en Marine. Alleen in deze opvatting was de positie van de opperbevelhebber constitutioneel juist en verantwoord. Hij was het al oneens geweest met de (naar zijn mening door Bosboom voorgestelde) wijziging bij het uitbreken van de oorlog en het nieuwe compromis was wellicht nog slechter. Het onttrok namelijk de hele verantwoordelijkheid voor het opperbevel aan de minister van Oorlog. De aanleiding voor de eerste confrontatie tussen de nieuwe minister en de opperbevelhebber waren de opstootjes die in juli 1917 in de hoofdstad

²² De Jonge, B. *Herinneringen van Jhr. Mr. B. C. de Jonge* (Utrecht 1968) 27- 30, 36-40.

uitbraken over een levering aardappelen aan Engeland. Deze rellen ontstonden door de spanning die door de internationale situatie opliep. De steun van de bevolking voor de oorlogvoerende landen was namelijk verdeeld.²³

Als voorzorg werden er troepen naar Amsterdam gestuurd. Snijders trok deze in augustus op eigen gezag uit de hoofdstad weg. Hiervan stelde hij de minister en de burgemeester in de eerste instantie niet op de hoogte. De Jonge voelde zich gedwongen om hem aan te spreken op de onwettigheid van deze actie. Snijders vatte dit op als een teken van wantrouwen. In een ontmoeting tussen de twee in september was het raak. Uit de memoires van De Jonge blijkt overigens ook dat de ergernis bij hem deels voortkwam uit de starre en in zijn woorden weinig respectvolle houding van Snijders ten opzichte van hem. Snijders was zich echter van geen kwaad bewust. Hij had een zuiver militair bevel gegeven waarmee burgerautoriteiten niks te maken hadden. Ook stoorde hij zich aan het feit dat een burger hem de les probeerde te lezen. Uiteindelijk toonde Snijders wel begrip voor de situatie. In een brief toonde hij zich bereid om verantwoordelijkheid voor troepen die waren belast met het handhaven van de openbare orde in de toekomst aan de burgerautoriteiten over te dragen. De kwestie werd in dit onderhoud tussen Snijders en De Jonge in september uitgepraat. Het kwam de persoonlijke en professionele relatie tussen de twee echter niet ten goede. Het geschil over de invulling van de instructie werd ook niet opgelost. Zodoende konden twee van de interne factoren, de persoonlijke relatie en de formele verhoudingen, constant druk uit oefenen op de relatie tussen Snijders en De Jonge. Het duurde nog tot 1918 voordat een enkel woord van de opperbevelhebber de zaak compleet op scherp zou zetten.²⁴

“Doelloos”

Het grote conflict tussen Snijders en De Jonge ontstond vanuit de druk van de internationale situatie. Het werd zodoende door externe factoren in gang gezet. Door de ineenstorting van Rusland zag de Duitse opperbevelhebber, Ludendorff, zijn kans schoon om de oorlog te beslechten voordat de Amerikanen het numerieke en industriële overwicht van de Entente onverslaanbaar zouden maken. Het merendeel van de Duitse troepen aan het oostfront vertrok in de winter 1917-1918 naar Vlaanderen en Frankrijk. In maart 1918 begon het hier het zogenoemde lenteoffensief. De Duitsers boekten opmerkelijke successen. Ook het neutrale Nederland werd diplomatiek betrokken bij dit offensief. Er kwam namelijk een Duitse eis voor doorvoerrechten van grondstoffen naar onder andere het bezette België door Nederland. De regering weigerde op deze eis in te gaan en spanningen liepen snel op.

²³ De Jonge, B. *Herinneringen van Jhr. Mr. B. C. de Jonge* (Utrecht 1968) 12-18, 27- 30; Onderwater, P. *Vaderland, Vorstenhuis en Weerbaarheid: generaal C.J. Snijders en debatten over de Nederlandse defensie en samenleving, 1914-1939* (Amsterdam 2007) 20-21.

²⁴ De Jonge, B. *Herinneringen van Jhr. Mr. B. C. de Jonge* (Utrecht 1968) 27-30.

Cort van der Linden, De Jonge en Snijders voerden hierop een overleg waarbij de generaal zich pessimistisch uitliet over de Nederlandse kansen mocht Duitsland het land de oorlog verklaren. Dit was, hoewel in mindere mate, ook het gevoel bij de regering. Het grote pessimisme van Snijders werd wel deels toegeschreven aan het recente overlijden van zijn vrouw. Vanaf 26 april ontspande de internationale toestand. Een Nederlands voorstel, met enige tegemoetkomingen aan de Duitsers, dat de neutraliteit niet op het spel zou zetten, werd door Berlijn aanvaard. Toch werd het zekere voor het onzekere genomen en de voorbereidingen op een mogelijke Duitse aanval gingen door. Op deze dag kwamen De Jonge, zijn adjudanten en Snijders om deze reden weer bijeen.²⁵

De Jonge had de indruk dat het er niet al te slecht voor stond met de Krijgsmacht. Toch sprak de generaal zich juist als maar pessimistischer uit. Toen de discussie verhit raakte noemde hij de landsverdediging in het geval van een Duitse aanval “doelloos”. Door deze uitspraak was de minister zijn vertrouwen in de opperbevelhebber kwijt. In de legertop zocht hij naar officieren die positiever tegenover de situatie stonden en deze vond hij in de personen van Generaal Burger en Generaal Van Terwisga. Tegelijkertijd verbeterde de internationale toestand snel toen het Duitse offensief vastliep. Hiermee was de zaak voor De Jonge beslist. Hij kon de verantwoordelijkheid voor een opperbevelhebber die de landsverdediging “doelloos” noemde niet dragen en het gevaar was niet meer zo acuut dat het onmogelijk of onwenselijk was om de opperbevelhebber te ontslaan. Zoals hij het zelf schreef: “*Dat kon toch niet; daarvoor kon ik de verantwoordelijkheid niet dragen, zodat ik mij wel op het standpunt moest stellen; òf Snijders weg, òf ik weg.*” De kwestie kwam op 13 mei in de ministerraad. Deze keerde zich, op een man na, tegen de opperbevelhebber. De enige tegenstemmer was de voorzitter van de ministerraad.²⁶

Cort van der Linden was niet overtuigd van de wijsheid van het besluit om Snijders te ontslaan. Hij beargumenteerde dit door te stellen dat het niet lang meer zou duren voor er verkiezingen waren. De regering kon zo'n ingrijpend besluit beter overlaten aan de nieuwe regering. Hij begaf zich daarmee wel op glad ijs. Door als enige tegen het ontslag van Snijders te stemmen riskeerde hij een kabinetscrisis. Cort van der Linden besloot daarop om de kwestie voor te leggen aan Koningin Wilhelmina. Na dit gesprek met de vorstin was Snijders positie versterkt; de vorstin schaarde zich achter de generaal. De Jonge probeerde nog op haar in te praten, maar dit hielp niet. Er volgde een lange impasse in de ministerraad die door de opstelling van de Koningin bijna tot een

²⁵ De Jonge, B. *Herinneringen van Jhr. Mr. B. C. de Jonge* (Utrecht 1968) 40-41; Groen, P. & anderen *Een Kwestie van Vertrouwen* (Den Haag 2002) 17-18; Hertog, J. *Cort van der Linden (1846-1935): Minister-president in oorlogstijd, een politieke biografie* (Amsterdam 2007) 644-652; Onderwater, P. *Vaderland, Vorstenhuis en Weerbaarheid: generaal C.J. Snijders en debatten over de Nederlandse defensie en samenleving, 1914-1939* (Amsterdam 2007) 21-23.

²⁶ De Jonge, B. *Herinneringen van Jhr. Mr. B. C. de Jonge* (Utrecht 1968) 41-43; Groen, P. & anderen *Een Kwestie van Vertrouwen* (Den Haag 2002) 18; Hertog, J. *Cort van der Linden (1846-1935): Minister-president in oorlogstijd, een politieke biografie* (Amsterdam 2007) 653-657; Onderwater, P. *Vaderland, Vorstenhuis en Weerbaarheid: generaal C.J. Snijders en debatten over de Nederlandse defensie en samenleving, 1914-1939* (Amsterdam 2007) 21-23.

constitutionele crisis leidde. Deze impasse zou zelfs voortduren nadat het kabinet op 3 juli 1918 demissionair was geworden. De situatie werd nog vreemder toen Snijders in juli in leek te stemmen met ontslag, iets dat de Koningin per definitie bleef weigeren. Uiteindelijk werd de zaak door mediatie van Cort van der Linden beslecht. Hij wist beide partijen te overtuigen om aan te blijven tot na de formatie van een nieuwe regering.²⁷

Tijdens dit conflict vallen er twee zaken op. Als eerste is er het feit dat de vertrouwenskwesitie in de vorm van het vertrouwen van de regering in de opperbevelhebber, als het ware gegijzeld kon worden door de monarch of de voorzitter van de ministerraad. Het was dan ook Cort van der Linden die, net als bij de conflicten tussen Snijders en Bosboom, de zaak door mediatie wist te sussen. Ten tweede ontbreekt invloed van de externe factoren. De internationale situatie zette het conflict in gang en de interne politieke situatie was van groot belang als argument bij de bemiddeling van Cort van der Linden. Toch kwam er vanuit het parlement en de maatschappij geen druk te staan op het conflict. Sterker nog, het gehele conflict speelde zich binnenkamers af. Het parlement en de media waren zich niet bewust van het conflict hoewel dit het land bijna een constitutionele crisis had opgeleverd.

Het minsterschap van G. Alting von Geusau

Toen het kabinet Ruijs de Beerenbrouck na de verkiezingen in 1918 aantrad kwam er een nieuwe minister van Oorlog, G. Alting von Geusau, een oud militair. Onder zijn ministerschap veranderde de formele relatie tussen het opperbevel en de regering radicaal en werd dit vraagstuk in het nadeel van Snijders beslecht. De interpretatie van de instructie werd wederom gewijzigd en nu werd er geen compromis gesloten. De opperbevelhebber was verantwoording schuldig aan de minister van Oorlog en daarmee was de zaak afgesloten wat de regering betrof. Snijders maakte bezwaar maar schikte zich uiteindelijk in de nieuwe situatie. Ook waren de beperkingen voor Snijders minder ingrijpend dan verwacht. De interne factor van de formele verhoudingen werd hierdoor wel onder spanning gezet (Snijders liet het immers niet na om te protesteren en dreigde meermaals met ontslag) maar kreeg een minder onvoorspelbaar karakter dan voorheen, Snijders kon immers niet meer zo makkelijk stellen dat zaken onder enkel zijn verantwoordelijkheid vielen als de regering hier bezwaar tegen maakte.

Het werd in het najaar van 1918 duidelijk dat Duitsland de oorlog ging verliezen. Het stond echter op geen enkele wijze vast hoe de kaart van Europa er daarna uit zou zien. Revoluties braken uit in Duitsland en Oostenrijk-Hongarije. In Rusland woedde een burgeroorlog tussen de bolsjewieken en contrarevolutionaire groeperingen. Ook in Nederland begon de sfeer bedrukkend te worden. De

²⁷ De Jonge, B. *Herinneringen van Jhr. Mr. B. C. de Jonge* (Utrecht 1968) 44-48; Groen, P. & anderen *Een Kwestie van Vertrouwen* (Den Haag 2002) 18-19; Hertog, J. *Cort van der Linden (1846-1935): Minister-president in oorlogstijd, een politieke biografie* (Amsterdam 2007) 657-665; Onderwater, P. *Vaderland, Vorstenhuis en Weerbaarheid: generaal C.J. Snijders en debatten over de Nederlandse defensie en samenleving, 1914-1939* (Amsterdam 2007) 21-24.

voorman van de SDAP, P. Toelstra, hield militante redevoeringen in het parlement. Begin oktober werden er verloven ingetrokken vanwege de angst dat de zich nu uit België terugtrekkende Duitse troepen de Nederlandse neutraliteit zouden schenden. De grensbewaking moest omhoog.

Hoewel de druk van de internationale situatie groot was bleek het een nationale gebeurtenis te zijn die de val van Snijders in gang zou zetten. De kritiek op de generaal was tijdens de oorlog verhard maar hij behield tot 1918 de steun van de conservatievere fracties. Voor de radicalen had de oorlog juist bevestigd dat Snijders het vleesgeworden kwaad was. In de persoon van de generaal werd alles verenigd wat er mis was met het militarisme, het ouderwetse legersysteem en zelfs het democratisch gebrek in de samenleving. Toen in het legerkamp Harskamp op 25 oktober 1918 rellen uitbraken kwam de onvrede in het parlement door de reactie van Snijders op scherp te staan. De opperbevelhebber legde een collectieve straf op voor de betrokken eenheden. In de Kamer viel deze maatregel bijzonder slecht. De opperbevelhebber had nu toch echt zijn krediet verspeeld. De harde opstelling werd door de radicalen dan ook aangevoerd als bewijs voor alles wat er mis was met de opperbevelhebber.

De regering kwam aan dit sentiment tegemoet door de strafregeling te laten onderzoeken. Een commissie, geleid door De Jonge, zou dit onderzoek doen. Snijders was logischerwijs laaiend en dreigde met ontslag. De Jonge kon nooit objectief oordelen door het verleden tussen hem en de opperbevelhebber (aldus Snijders). Dit maakte geen indruk op de regering en de commissie kon gewoon haar gang gaan. De klachten en dreigementen van Snijders werden simpelweg genegeerd. Op 5 november vond er in de Tweede Kamer een debat plaats over de toestand van het leger. Er werd door onder andere Troelstra gepleit voor het afzetten van Snijders, iets dat deze sprekers zagen als een belangrijke stap in vergaande hervormingen van het legerstelsel. Zo stelde Toelstra het volgende over de rellen in Harskamp en het legerstelsel:

“Ik zie in deze onlusten een opkomen tegen den geest van verachting die bij de hooger en leeft ten opzichte van de lagere; dat men den soldaat niet ziet als een mensch, onderworpen aan een stelsel, waarbij nog meer dan anders met zijn menschelijke eigenschappen rekening moet worden gehouden, doch hem beschouwt als een machine en uitgaat van een vooropgezet dwangstelsel, alles met straf, alles met dwang, alles met het wachtwoord van den bevelhebber.”²⁸

Dit lijkt echter nog kalm en passief vergeleken met zijn mening over Snijders.

“Menschen, die zulke domme dingen doen. die zoo roekeloos spelen met ons leger, moesten onmiddellijk worden afgezet. Ik ken den opperbevelhebber niet. ik heb nooit persoonlijk kwaad van den man gehoord, maar ik zeg: deze man moest onmiddellijk worden afgezet. Want het systeem dat tot dezen toestand geleid heeft, is gegroeid onder hem, en de wijze, waarop hij na do onlusten optreedt, geeft aan, dat het in hem ook nu nog is verpersoonlijkt. En wanneer do Regeering dezen man niet

²⁸ HTK 1918-1919 5 november, Vel 63, 15^e Vergadering, blz. 258

afzet, dan moet de Regeering zelf afgezet worden. Dat is kort en klaar mijn meening over deze zaak."²⁹

Ook zijn partijgenoot ter Laan liet zich in dit Kamerdebat in niet te mis te verstane taal uit over de naar zijn mening incompetenten opperbevelhebber en over de noodzaak voor verandering aan de top van de krijgsmacht. De reactie van de regering tijdens het debat was opvallend. Deze reageerde afwijzend op de kritiek aangaande het legerstelsel en haar eigen optreden maar ging op geen enkele wijze in op de positie of het optreden van Snijders behalve een bevestiging van de invulling van de (nu wel gepubliceerde) instructie voor de OLZ.

De internationale situatie én de politieke en maatschappelijke situatie in Nederland waren te instabiel om de radicalen te negeren. Zodoende berichtte Alting von Geusau op 6 november aan de Kamer dat de opperbevelhebber zijn ontslag had ingediend. Deze keer kon ook de Koningin de generaal niet te hulp schieten, het parlement en het nieuwe kabinet hadden de vorstin en Snijders voor een fait accompli geplaatst. De externe factoren, internationale en maatschappelijke druk, dwongen de regering tot het maken van een beslissing. Dit is niet onlogisch, de regering voelde immers de hete adem van de revolutionairen in haar nek. Snijders werd zodoende, in de woorden van Brand, geslachtofferd door de Kamer.³⁰

In een debat op 7 november gaven Kamerleden als Marchant van de VDB Snijders nog een trap na. Voorbeelden van fouten en wanbeleid van de generaal werden opgerakeld. Ook sprak Marchant in een waarschuwend toon over de toestand in Duitsland. De regering kon, zo bewezen de rellen in Harskamp ook in Nederland, "... op haar mitrailleurs niet meer rekenen ..." voor het afwenden van de volkswede. De situatie was inderdaad licht ontvlambaar. Van 9 tot 14 november probeerde Troelstra in Nederland de revolutie te ontketenen. Deze poging slaagde niet want het volk koos voor de gevestigde orde en het Huis van Oranje.³¹ In de kranten werd het ontslag van Snijders in een adem genoemd met de revolutionaire spanningen die er leken te spelen. De reacties hier waren verdeeld. Socialistische dagbladen zoals de *Tribune of Het Volk* waren ronduit positief en gebruikten het ontslag van Snijders om het revolutionaire geluid een duwtje in de rug te geven. In het confessionele *De Tijd* en het *Algemeen Handelsblad* werden de kwaliteiten van Snijders benadrukt hoewel ook deze krant van mening was dat het ontslag niet langer op zich had moeten laten wachten.

²⁹ HTK 1918-1919 5 november, Vel 63, 15^e Vergadering, blz. 259

³⁰ Groen, P. & anderen *Een Kwestie van Vertrouwen* (Den Haag 2002) 19; Onderwater, P. *Vaderland, Vorstenhuis en Weerbaarheid: generaal C.J. Snijders en debatten over de Nederlandse defensie en samenleving, 1914-1939* (Amsterdam 2007) 25-26.

³¹ Blom, J. & anderen *Geschiedenis van de Nederlanden* (Amersfoort 2012) 340-341; HTK 1918-1919 7 november, Vel 74, 17^e Vergadering, blz. 289.

Opvallend genoeg werd nu ook het conflict met De Jonge bekend wat zowel in de Kamer als in de pers tot rumoer zou leiden.³²

³² *Algemeen Handelsblad* 'Binnenland: Een nieuwe koers in het leger' 08-11-1918 5; *De Telegraaf* 'Het Militair beleid' 07-08-1918 2; *De Tijd* 'Van ons Parlement' 07-11-1918 2; *Het Volk: Dagblad voor de arbeiderspartij* 'Het Legerdebat duurt voort' 08-11-1918 1.

Casus 2: Het opperbevelhebberschap van I. Reijnders: 1939-1940

Vanaf 1934 was I. Reijnders de chef van de Generale Staf. In deze functie overzag hij de ontwikkeling van de plannen voor de landsverdediging in de jaren voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog. Reijnders was een capabel militair en populair binnen de Generale Staf. Wel had hij in deze periode een aanvaring met een ondergeschikt officier en toekomstige minister van Defensie, A. Dijkhoorn. Deze had de ambitie om hoofd van de Hogere Krijgsschool te worden. Toen deze functie vrijkwam werd hij door Reijnders gepasseerd. Dijkhoorn zou tot zijn ministerschap een directe ondergeschikte van Reijnders blijven. Reijnders was in deze periode een pleitbezorger voor de herbewapening, net als veel van zijn officieren en oud-officieren. Hij hield er starre, eigenwijze en enigszins ouderwetse politieke opvattingen op na die hem later zouden opbreken. Hoewel hij geen onaangenaam persoon was stond hij wel bekend als eigenzinnig, koppig en principieel.³³

Het conflict dat in 1939 tussen Reijnders en Dijkhoorn zou ontstaan was grotendeels te wijten aan hun slechte persoonlijke relatie. Reijnders kreeg in augustus 1939 de leiding over de krijgsmacht als opperbevelhebber der Land- en Zeestrijdkrachten. Deze benoeming door de kersverse minister van Defensie, Dijkhoorn, was niet van harte. Dijkhoorn twijfelde niet aan de competenties van Reijnders maar vroeg zich wel af of de generaal in staat zou zijn om de politiek gevoelige functie van opperbevelhebber te vervullen. Bij wat hij in zijn eigen woorden omschreef als “*gebrek aan beter*” besloot hij uiteindelijk toch tot de benoeming van Reijnders.³⁴ Het kabinet ontbrak het grotendeels aan kennis van zaken wat de landsverdediging betrof. De voorzitter van de ministerraad, De Geer, werd door Reijnders zelfs omschreven als licht antimilitaristisch. Deels om deze reden was de partijloze Dijkhoorn minister geworden. Hij zou een neutraal standpunt inbrengen gestoeld op zijn eigen expertise als militair.³⁵

Persoonlijke spanningen en de staat van beleg of oorlog

De interne factor persoonlijke verhoudingen begon direct na de benoeming spanning te zetten op de relatie tussen Reijnders en Dijkhoorn. Er waren een aantal zaken waarop het vijandschap en het onderlinge wantrouwen berustten. Beide mannen zagen zichzelf als vooraanstaande experts op het gebied van de krijgswetenschappen maar ze hielden er andere denkbeelden op na. Deze spanning zou gedurende hun hele samenwerking blijven spelen en competentiegeschillen in de hand werkten. De

³³ Brongers, E. *Izaak Herman Reijnders – een miskend generaal*.

³⁴ Groen, P. & anderen *Een Kwestie van Vertrouwen* (Den Haag 2002) 31. Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. A.Q.H. Dijkhoorn* 531, 533, 536, 582.

³⁵ Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. I.H. Reijnders* 94.

regering bleef in het algemeen zuinig waar het ging om defensie-uitgaven en er waren restrictieve beperkingen op welke voorbereidingen het leger mocht treffen. Zo werd het de Luchtdoelartillerie verboden om te velde dekkingen op te werpen en kwamen cruciale bouwmaterialen te laat ter plekke. Deze gang van zaken maakten weinig indruk op Reijnders en deze zag het vooral als een fout van Dijkhoorn. Deze had zich dan ook “*niet echt een man getoond*” door zijn houding tegenover de rest van het kabinet. Dit kwam als eerste tot uiting in een conflict tussen het opperbevel en de regering over de afkondiging van de staat van oorlog of de staat van beleg.³⁶

De legerleiding was er in haar oorlogsplannen namelijk van uit gegaan dat ofwel de staat van oorlog of de staat van beleg zou worden ingevoerd op het moment dat Nederland mobiliseerde. De regering had dit immers toegezegd. Hiermee zouden de militaire autoriteiten de bevoegdheden krijgen om de voorbereidingen voor een oorlog uit te voeren. De regering weigerde in 1939 echter om deze stap te nemen. Dit werd beargumenteerd door te wijzen op de al zware lasten die de bevolking moest dragen. Economische malaise, de oorlogsdreiging en de mobilisatie waren immers al veel voor het volk. Reijnders stond er echter op dat de regering de knoop door zou hakken. In een poging om een compromis te sluiten werd er door de regering geprobeerd om de wetgeving rondom de staat van oorlog aan te passen. Ook dit strandde door tegenstand van Reijnders welke dit als ongrondwettelijk zag.³⁷

Er kwam uiteindelijk geen oplossing voor deze kwestie en de regering voerde de staat van beleg pas vlak voor de meidagen van 1940 in. Op het Algemeen Hoofdkwartier en te velde moesten militairen echter wel met lede ogen aanzien hoe cruciale oorlogsvoorbereidingen niet werden getroffen door dit conflict. Deze zaak was voor Reijnders een reden om de regering te wantrouwen. Dijkhoorn en De Geer zagen het juist als bemoeienis van de opperbevelhebber met een regeringskwestie. De persoonlijke relatie tussen Reijnders en leden van de regering bleef zodoende onder druk staan. Er kwam hierdoor ook een ander probleem naar de oppervlakte. De opperbevelhebber en de regering hielden er andere ideeën op na over elkaars verantwoordelijkheden. De legerleiding was er van overtuigd dat ze haar plannen voor oorlogsvoorbereidingen gewoon uit kon en moest voeren, de regering voelde zich verplicht om hierbij in te grijpen. De factor formele verhoudingen oefende daardoor ook druk uit op de relatie legerleiding-regering. De volgende ruzie tussen Reijnders en de regering liet niet lang op zich wachten, deze keer betrof het een kwestie die politiek gevoelig lag.

³⁶ Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. I.H. Reijnders* 94.

³⁷ Dijkhoorn A. *Antwoord: De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari 1940* (Den Haag 1946) 7; Groen, P. & anderen *Een Kwestie van Vertrouwen* (Den Haag 2002) 32; Reijnders, I. *De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari* (Den Haag 1945) 6-12; Reijnders, I. *Nogmaals: De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari – antwoord aan de critiek* (Den Haag 1946) 26-29; Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. A.Q.H. Dijkhoorn* 646-683; Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. I.H. Reijnders* 4, 55, 68-96.

Conflict over de mobilisatieclubs

Net als tijdens de Eerste Wereldoorlog werden er vanuit alle zuilen voorzieningen getroffen voor gemobiliseerde dienstplichtigen uit de zuil. Tijdens de Eerste Wereldoorlog waren de sociaaldemocraten hierin controversieel geweest door het anti-militaire gedachtengoed dat er verspreid werd in deze zogenoemde mobilisatieclubs. Toen deze clubs in 1939 weer werden opgericht was Reijnders van plan om een soortgelijke situatie te voorkomen. Hij beval dan ook aan de militaire autoriteiten om de clubs te verbieden. Reijnders bemoeide zich hierdoor echter direct met de politiek. Tot zijn schrik kwam hij er achter dat de regering het bestaan van de clubs had goedgekeurd, een beslissing die hij aanvocht. Hiermee raakte de opperbevelhebber een open zenuw in het kabinet. In het kabinet zaten voor het eerst sociaaldemocraten en het was vragen om problemen als men de sociaaldemocratische clubs wilde verbieden. De interne factor kabinetsrelaties kwam nu om de hoek kijken. De externe factor maatschappelijke druk werd als argument aangevoerd maar er werd vanuit de Kamer en de media geen druk op dit conflict uitgeoefend.

Reijnders zelf zat er niet over in dat zijn verzoek politiek onwenselijk was. In zijn pamfletten en getuigenissen over de zaak stelt hij duidelijk dat hij het sociaal democratische gedachtengoed zag als schadelijk voor de discipline binnen de krijgsmacht. Hij moest hier wel tegen optreden, anders was het risico dat de discipline ondermijnd zou worden te groot. Dit was een zuiver militaire aangelegenheid, het ging immers om de tucht en discipline van de krijgsmacht waar hij verantwoordelijk voor was. Het kabinet zag dit risico volgens Reijnders niet omdat het was verstrengeld in politieke spanningen tussen de verschillende partijen. Er was wel een verbod op communistische en fascistische verenigingen binnen de overheid om dezelfde reden die Reijnders jegens de mobilisatieclubs aandroeg. Deze waren echter marginaal en aantoonbaar gericht tegen de Nederlandse Staat. Het kabinet beargumenteerde terecht dat het niet reëel was om een beleid in te voeren dat op politieke gronden discrimineerde tegenover een relatief groot deel van de bevolking zonder dat het aantoonbaar gevaar voor de Staat of de tucht en discipline in de krijgsmacht opleverde. Reijnders bleef zich verzetten tegen het regeringsstandpunt omdat hij het gevoel bleef houden dat de regering zich bemoeide met een militaire aangelegenheid. Hiermee zou de regering de competenties van de opperbevelhebber schenden. De regering en vooral Dijkhoorn kregen door de affaire juist het idee dat Reijnders geen oog had voor de politieke verhoudingen in Nederland of binnen de krijgsmacht. Zodoende raakte hij nog meer geïsoleerd tegenover het kabinet en ondergroef hij zijn eigen positie.³⁸

³⁸ Dijkhoorn A. *Antwoord: De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari 1940* (Den Haag 1946) 8-10; Groen, P. & anderen *Een Kwespie van Vertrouwen* (Den Haag 2002) 32; Reijnders, I. *De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari* (Den Haag 1945) 12-17; Reijnders, I. *Nogmaals: De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari – antwoord aan de critiek* (Den Haag 1946) 23-24; Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. A.Q.H. Dijkhoorn*

Deze conflicten waren echter symptomatisch voor een dieper meningsverschil tussen de legerleiding en de regering dat al vanaf de mobilisatie speelde. Het betrof hier een conflict over de te voeren strategie waarbij de interpretatie van de neutraliteitspolitiek een belangrijke plek innam. Ook de kwestie van bemoeienis over en weer een speelde belangrijke rol.

Het grote conflict tussen Reijnders en de regering stond in het teken van het meest fundamentele onderdeel van de relatie regering-opperbevel: Wie beslist er over de te voeren strategie? Er was een situatie ontstaan waarin Reijnders en de regering (onder leiding van Dijkhoorn) radicaal andere plannen opstelden voor een mogelijke oorlogssituatie. In dit conflict kwamen alle interne factoren samen. De meningsverschillen met Dijkhoorn (en andere ministers) over de te voeren strategie en zijn formele verhouding ten opzichte van de regering verzwakten de positie van Reijnders. In dit conflict zijn twee fases te herkennen. In de eerste fase (t/m december 1939) stond het conflict grotendeels in het teken van de vraag wie welke beslissingen mocht nemen. Hierin domineerde dus de interne factor formele verhoudingen. In de tweede fase overheersten de slechte persoonlijke verhoudingen tussen Reijnders en het kabinet én de geïsoleerde positie van de generaal ten opzichte van de ministerraad.

De eerste fase, het krijgsbeleid

Reijnders ontwierp een strategie waarin de verdediging van Nederland in twee stadia kon worden onderverdeeld. Hiermee bleef hij in een lange traditie van Nederlands strategisch denken. De Duitsers (de verwachte vijand) zouden aan de Peel-Raamstelling ten zuiden van de grote rivieren en aan de Grebbelinie ten noorden van de grote rivieren worden opgehouden door het Veldleger. Dit zou tijd opleveren om gebieden aan het oostfront van de Vesting Holland onder water te zetten en de burgerbevolking en voorraden te evacueren. In de Vesting Holland zou een veiligheidsbezetting achterblijven om terugtrekkende troepen op te vangen en om het achterland veilig te stellen. Aan het vooruitgeschoven front zou tijdelijk weerstand worden geboden waarna het Veldleger zich op de Vesting Holland zou terugtrekken. In deze tijdspanne moest de verdediging van de Vesting Holland worden voorbereid en kon bondgenootschappelijke steun arriveren.³⁹

Bij de regering waren er echter bezwaren tegen deze strategie. De verdediging ten zuiden van de grote rivieren waarbij 4 divisies betrokken waren, was in het zuiden ongedekt. De Belgen hadden hun linie ingericht op het Albertkanaal waardoor er een gat tussen de Peel-Raamstelling en de Belgische linie zou ontstaan. De Duitsers konden dit gat uitbuiten en zo de legeronderdelen in het

684-709; Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. I.H. Reijnders* 4, 55, 97-113.

³⁹ Reijnders, I. *De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari* (Den Haag 1945) 17-26; Reijnders, I. *Nogmaals: De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari – antwoord aan de critiek* (Den Haag 1946) 8-11, 19-20, 29-34, 40-47; Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. I.H. Reijnders* 4, 55, 114-178.

zuiden van het land omsingelen en vernietigen. Het was dan ook verstandiger om (volgens Dijkhoorn) een verdragend gevecht te voeren in Noord Brabant met een minimaal aantal troepen. Ook de terugtocht op de Vesting Holland was controversieel. De angst na de Duitse successen in Polen was dat de Luftwaffe het terugtrekkende Veldleger zware verliezen zou toebrengen voordat dit de Vesting Holland kon bereiken. Zodoende beargumenteerde de regering dat de verdediging in het zuiden van ondergeschikt belang moest zijn en dat Reijnders het in het noorden moest doen met een enkele linie.⁴⁰

Reijnders probeerde deze bezwaren weg te nemen door te stellen dat de (mobiele) Lichte Divisie, die was uitgerust voor een gevecht tegen pantsereenheden, als reserve op zou treden bij de Peel-Raamstelling. Deze kon een mogelijke aanval uit het zuiden opvangen. Hierdoor zou Nederland de excellente geografische en al versterkte positie van de Peel-Raamstelling uitbuiten en werd er overigens ook nog aan de neutraliteitsplicht voldaan. Ook had hij bezwaar tegen het kiezen van een enkele linie voor de verdediging van het land. Reijnders hanteerde hierbij het argument dat een langdurige en deels zelfstandige verdediging van Nederland alleen mogelijk was als het Veldleger terug kon vallen op een voorbereide positie. Zo kon het meeste rendement uit de beperkte mankracht van het leger worden gehaald. Reijnders beoordeelde het risico van de terugtocht van de Grebbelinie naar de Vesting Holland ook als minder risicovol dan de regering. De korte afstand tussen de twee stellingen was hierbij zijn voornaamste argument. Ook benadrukte hij dat deze terugtocht noodzakelijk was in verband met de beperkte mankracht.

De regering kon zich hierin niet vinden. Zodoende bleef de kwestie slepen. Ook de financiële druk van de oorlogsvoorbereidingen liet zich gelden. Reijnders beschuldigde de regering en vooral Dijkhoorn en De Geer ervan dat deze willekeurig en onverstandig omgingen met het financieren van de oorlogsvoorbereidingen. Dijkhoorn sprak dit tegen en beargumenteerde juist dat hij én te maken kreeg met gezeur van Reijnders én weerstand vanuit de regering vanwege de grote uitgaven voor defensie.⁴¹ De begrotingskwestie kwam tot een uitbarsting toen Reijnders zijn ondercommandanten de verwachte kosten voor de opbouw van permanente vestingwerken aan het Grebbefront en in de Vesting Holland in kaart liet brengen. Deze waren veel te hoog voor de regering. Het hielp niet mee dat het vertrouwen in een succesvolle verdediging bij veel ministers sowieso al laag was. Dijkhoorn hekelde dan ook de onrealistische verwachtingen van Reijnders. Het constante aandringen van Reijnders op meer financiële middelen en meer bevoegdheden wekte grote weerstand op in de

⁴⁰ Dijkhoorn A. *Antwoord: De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari 1940* (Den Haag 1946) 10-19; Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. A.Q.H. Dijkhoorn* 583-589, 609, 622, 633-639, 732-770.

⁴¹ Dijkhoorn A. *Antwoord: De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari 1940* (Den Haag 1946) 18-19; Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. A.Q.H. Dijkhoorn* 771-777.

regering. Hier zag men dit als overschrijding van de competenties van de opperbevelhebber en bemoeienis met politieke aangelegenheden.⁴²

Reijnders van zijn kant verloor nog meer vertrouwen in de minister. Deze zag het onvermogen van de minister om de door de leger top nodig geachte uitgaven door de ministerraad te krijgen als een teken van zwakte. Ook wees Reijnders er op dat het beleid van de regering weinig tot geen continuïteit bood. Er waren immers al miljoenen uitgegeven aan het voorbereiden van stellingen die volgens de regering nu bij het eerste teken van gevaar geëvacueerd moesten worden.⁴³

Aan het conflict over de verdediging van de Peel-Raamstelling lag een meningsverschil over de invulling van de neutraliteitsplicht ten grondslag. Reijnders beargumenteerde van zijn kant dat er twee redenen waren om de stelling te verdedigen. Allereerst zou Nederland alleen door de verdediging van deze stelling aan kunnen tonen dat zij haar neutraliteitsplicht serieus nam. Hij betoogde in zijn na-oorlogse geschriften dat dit zowel een kwestie van eer als een kwestie van gezond verstand was. Nederland zou door haar nieuwe bondgenoten immers alleen als serieuze partner worden gezien als ze bereid bleek haar neutraliteit en onafhankelijkheid stevig te verdedigen. Ook zou deze verdediging strategisch belangrijk zijn. Het ophouden van de Duitsers aan de Peel-Raamstelling zou de bondgenoten de tijd geven om troepen naar Nederland te sturen. De regering zag dit echter anders.⁴⁴

De strategische bezwaren van de regering tegen de verdediging van de Peel-Raamstelling zijn al besproken. Ook tegen de opvatting van Reijnders over de neutraliteitsplicht waren er bezwaren binnen de regering. Hoewel er niet kan worden getwijfeld aan de wil van de regering om de landsverdediging te voeren was er wel twijfel over de invulling hiervan. Reijnders verweet leden van de regering, vooral De Geer en de sociaaldemocraten in het kabinet, na de oorlog dat ze de landsverdediging als een “*puur symbolische aangelegenheid*” zagen. Dit gold vooral voor de verdediging van de Peel-Raamstelling. Dijkhoorn ontkende deze beschuldiging aan het adres van de regering en verweet Reijnders dat deze een ongelukkige uitspraak van De Geer uit zijn context haalde om de regering zwart te maken. Dijkhoorn beschuldigde Reijnders er ook van dat deze met zijn strakke en eigen interpretatie van de neutraliteitsplicht geen oog had voor de werkelijkheid die er zou

⁴² Dijkhoorn A. *Antwoord: De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari 1940* (Den Haag 1946) 18-19; Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. A.Q.H. Dijkhoorn* 771-777.

⁴³ Reijnders, I. *De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari* (Den Haag 1945) 26-31; Reijnders, I. *Nogmaals: De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari – antwoord aan de critiek* (Den Haag 1946) 41-50, ; Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. I.H. Reijnders* 4, 55, 179-199.

⁴⁴ Reijnders, I. *De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari* (Den Haag 1945) 17-26; Reijnders, I. *Nogmaals: De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari – antwoord aan de critiek* (Den Haag 1946) 8-11, 19-20, 29-34, 40-47; Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. I.H. Reijnders* 4, 55, 114-178.

ontstaan op het moment dat Nederland bij de oorlog werd betrokken. Er was dan namelijk geen sprake meer van een neutraliteitsplicht.⁴⁵

Deze periode van het conflict kenmerkte zich door zware druk die voortkwam uit de interne factoren formele verhoudingen en kabinetsverhoudingen. Namelijk de onenigheid tussen de legertop en de regering over wie welke bevoegdheid had over de landsverdediging. Reijnders stond er op dat de regering hem enkel een kader aan moest reiken waarbinnen hij kon opereren. De regering was er juist van overtuigd dat ingrijpen nodig was. Dit deels door hun vermoeden dat Reijnders met zijn optreden politieke onvrede in het land kon veroorzaken. Het niet nakomen van toezeggingen op onder andere financieel gebied en onenigheid over de neutraliteitsplicht waren een constante bron van irritatie in de persoonlijke verhoudingen en verslechterde Reijnders zijn positie tegenover het kabinet totdat deze in feite onhoudbaar was geworden. Het was nu wachten op de druppel die de emmer deed overlopen.

De tweede fase, een kwestie van vertrouwen

Voor Dijkhoorn was de maat op 21 december 1939 vol. In een overleg met de commandant van het Veldleger kwam de minister er tot zijn ontsteltenis achter dat de voorbereidingen voor de terugtocht vanaf de Grebbelinie naar de Vesting Holland nog niet begonnen waren. Dijkhoorn concludeerde hier uit dat Reijnders zijn taak klaarblijkelijk niet serieus nam. Reijnders zelf was zich van geen kwaad bewust. Hij had zijn ondercommandanten de opdracht gegeven om deze verplaatsingen te bestuderen. Concrete bevelen waren er echter nog niet geformuleerd, dit moesten de ondercommandanten zelf doen. Dijkhoorn werd hierop onder andere door de enquêtecommissie aangesproken. Het was vreemd dat de minister er van uit ging dat Reijnders deze bevelen zelf zou opstellen en verstrekken. Het was op dat moment namelijk al sinds jaar en dag zo dat de superieur officier richtlijnen aan zijn ondercommandanten gaf welke die dan in een concreet plan uitwerkten.⁴⁶ Als oud-militair moet Dijkhoorn hiervan op de hoogte zijn geweest. Toen Reijnders er kort daarna achter kwam dat Dijkhoorn met zijn ondercommandanten had gesproken was ook voor hem de maat vol. Hij voelde een gebrek aan vertrouwen en was geïrriteerd door de bemoeizucht van de minister. Deze had met zijn optreden niet enkel het vertrouwen van de opperbevelhebber geschonden maar hij had ook de militaire hiërarchie aan zijn laars gelapt. Op 30 december werd de zaak met Reijnders, Dijkhoorn, De Geer en de minister van Buitenlandse Zaken in het bijzijn van de Koningin besproken. Opnieuw werden beide visies op de landsverdediging gepresenteerd en beargumenteerd. Het leek erop dat Reijnders aan het langste eind zou trekken. De uitkomst van het overleg was namelijk dat de

⁴⁵ Dijkhoorn A. *Antwoord: De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari 1940* (Den Haag 1946) 10-19; Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. A.Q.H. Dijkhoorn* 583-589, 609, 622, 633-639, 732-770.

⁴⁶ Dijkhoorn A. *Antwoord: De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari 1940* (Den Haag 1946) 20-24; Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. A.Q.H. Dijkhoorn* 778, 792, 800-802.

originele instructie voor de te voeren strategie, welke de opperbevelhebber de vrijheid gaf om zijn strategie toe te passen, werd gehandhaafd. Althans dat dacht Reijnders.⁴⁷

Twee dagen later verscheen er op het Algemeen Hoofdkwartier een nieuwe instructie die hier lijnrecht tegen in ging. De schok bij Reijnders en zijn staf was enorm. Nu moesten beide linies worden verdedigd. Hierbij mocht van de regering niet worden uitgegaan van een geslaagde terugtocht vanuit de Grebbelinie naar de Vesting Holland. De bezetting van de Grebbelinie moest zodoende klein blijven om genoeg troepen in de Vesting Holland achter de hand te houden. Reijnders en zijn staf konden hier geen gehoor aan geven. Er waren simpelweg niet genoeg troepen aanwezig om beide linies te verdedigen. Het probleem voor de legertop was dat dit hen dwong om de bezetting van de Grebbelinie dusdanig te verminderen dat deze in feite nutteloos werd. De opdracht dwong Reijnders om een keuze te maken. Ook over de verdediging van de Peel-Raamstelling wijdde de instructie uit. Er moest hierbij met een minimaal aantal troepen worden volstaan. Ook dit stond haaks op de plannen van Reijnders. Van een krachtige weerstand kon hier nu geen sprake meer zijn. Ook begon vanuit het ministerie en de regering steeds meer kritiek te komen op de opperbevelhebber. Reijnders probeerde de gemoederen nog te sussen door een instructie voor te stellen waarin hij de regering tegemoet kwam op een aantal punten. Het mocht echter niet meer baten.⁴⁸

In de laatste twee dagen van januari 1940 diende generaal Reijnders zijn ontslag in nadat de voorzitter van de ministerraad hem duidelijk had gemaakt dat Dijkhoorn zijn ministerschap zou neerleggen als Reijnders aanbleef. De opperbevelhebber besloot het primaat van de regering te accepteren en koos eieren voor zijn geld. Op 5 februari liep hij voor het laatst naar buiten op het Algemeen Hoofdkwartier terwijl zijn staf met lede ogen toekeek. Het bleef opvallend stil over het ontslag van Reijnders, zowel de kranten als het parlement zwegen er over. Op het bericht over zijn opstappen na werd de kwestie niet besproken in de media (dit was ook de afspraak tussen de regering, Reijnders en de media) en slechts één kamerlid stelde een vraag over het ontslag van de opperbevelhebber.⁴⁹

In de tweede fase van het conflict verschoof de nadruk duidelijk naar de persoonlijke verhoudingen en de kabinetsrelaties. Het simpele feit dat de regering de toezegging van Reijnders uit januari negeerde toont aan dat de zaak voor hen niet meer enkel om competentiegeschillen ging. Het omslagpunt was het overleg tussen Dijkhoorn en de Commandant Veldleger op 21 december. De conclusies van dit overleg brak de vertrouwensband tussen Dijkhoorn en Reijnders definitief. Ook had

⁴⁷ Reijnders, I. *De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari* (Den Haag 1945) 3136; Reijnders, I. *Nogmaals: De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari – antwoord aan de kritiek* (Den Haag 1946) 51; Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. I.H. Reijnders* 190-210.

⁴⁸ Brongers, E. *Izaak Herman Reijnders – een miskend generaal*.

⁴⁹ ATK 1939-1940 vel 33 blz. 67; Groen, P. & anderen *Een Kwestie van Vertrouwen* (Den Haag 2002) 33; *De Courant* 'Waarom Trad Generaal Reijnders af?' 07-02-1940 1.

de minister hiermee het argument in handen om de toch al geïrriteerde ministerraad er van te overtuigen dat de opperbevelhebber het veld moest ruimen. Opvallend is het uitblijven van druk vanuit de externe factoren. Dit is deels te verklaren door het feit dat het conflict, net als dat tussen Snijders en De Jonge uit de media werd gehouden. Het uitblijven van druk door de internationale situatie is echter wel opvallend. Deze was net zo dreigend, dan wel niet dreigender dan in 1914-1918, toch maande dit de regering niet tot een mildere aanpak van de opperbevelhebber of daadkrachtig beleid.

Casus 3: H. Kruls als chef generale staf: 1948-1952

H.J Kruls had vanaf 10 mei 1940 bijzonder snel carrière gemaakt binnen de Landmacht. Voor de oorlog twijfelde hij, net als veel andere officieren, aan zijn toekomst in de krijgsmacht waarin weinig kansen waren voor promotie. Kruls werd in 1939 adjudant van de Generale Staf bij minister Dijkhoorn. Zodoende was hij een van de weinigen die in de oorlogsdagen van mei 1940 met de regering naar Engeland vluchtte. Tijdens de ‘Londense’ periode wist hij het ver te schoppen. Kruls werd in 1944 uiteindelijk de Chef Staf van het Militair Gezag. Hiermee werd hij de facto de belangrijkste en meest invloedrijke Nederlandse militaire gezagsdrager in het bevrijde Nederland. Tijdens deze periode was het optreden van Kruls niet zonder controverse. Zo kwam hij bijvoorbeeld in conflict met een aantal ministers in Londen toen hij aangaf het niet eens te zijn met hun vervroegde terugkeer naar Nederland.⁵⁰

Kruls was volgens zijn collegae en hedendaagse auteurs een zeer bekwaam organisator en een competent militair. Zowel Montgomery als Eisenhower spraken vol lof over de Nederlandse generaal en Kruls wist zich goed te handhaven tegenover deze geallieerde kopstukken in bondgenootschappelijke overleggen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Alles wees erop dat Kruls een glanzende militaire toekomst tegemoet ging in het naoorlogse Nederland. Na de bevrijding werd Kruls inderdaad beloond voor bewezen diensten. Hij werd Chef van de Generale Staf van de Landmacht. Ook wist hij een van de machtigste personen in de vroege naoorlogse politiek, KVP’er en premier L. Beel, achter zich te krijgen. Kruls kon ook rekenen op brede maatschappelijke steun voor de krijgsmacht. Het nut van een sterke landsverdediging was door de recente oorlogservaring bewezen.⁵¹

De eerste jaren na de oorlog waren frustrerend voor Kruls. Deze kon in deze periode weinig doen aan de opbouw van een coherente Landmacht omdat hij, net als de politiek, als het ware gegijzeld werd door de oorlog in Nederlands Indië. Materieel en nieuw opgeleide vrijwilligers en dienstplichtigen werden direct naar Indië gestuurd. Pas toen de Indische kwestie in 1948-1949 op haar einde liep leek het erop dat er concrete keuzes konden worden gemaakt met betrekking tot het Nederlandse defensiebeleid. Kruls had hierop een geheel eigen visie. Hij voorzag een krijgsmacht die een sterke band met de burgerbevolking had. Hij bleef hierin vaag maar hij benadrukte bijvoorbeeld het belang van maatschappelijk draagvlak voor een nationale reserve en de waarde van “gewapend

⁵⁰ Hoogenboezem, J. H.J. *Kruls, Een politiek Generaal* (Maastricht 2010) 7-188; Kruls, H. *Generaal in Nederland* (Bussum 1975) 6-94.

⁵¹ Hoogenboezem, J. H.J. *Kruls, Een politiek Generaal* (Maastricht 2010) (*Amsterdam 2010*) 229-247.

volk in oorlogstijd”. De nieuwe krijgsmacht moest sterk genoeg zijn om niet alleen in bondgenootschappelijk verband maar ook op eigen initiatief te kunnen handelen. De krijgsmachten van bijvoorbeeld Zwitserland dienden hierbij als zijn inspiratie. De politieke situatie na 1948 verstoorde deze droombeelden echter grondig.⁵²

Defensie: Stuurloos onder een nieuwe stuurman

In 1948 werden er verkiezingen gehouden welke resulteerden in de vorming van het kabinet Drees-van Schaik. Dit kabinet kon rekenen op brede steun in de Kamer en bestond uit ministers en staatsecretarissen van de PvdA, de KVP, de CHU en de VVD. Deze constructie was nodig voor de grondwetsherziening aangaande de soevereiniteitsoverdracht aan de nationalistes in Indië. De minister van Oorlog in dit kabinet werd de CHU’er F. Schokking.⁵³ De nieuwe minister was een burger en z’n competenties op militair gebied werden dan ook meermaals in twijfel getrokken door het parlement en de legertop. Maar Schokking was een aimabel persoon en daarom graag gezien in het Haagse. Door zijn sympathieke uitstraling kon hij ook rekenen op sympathie bij de legertop. De problemen voor de nieuwe minister lieten echter niet lang op zich wachten.⁵⁴

Het belangrijkste onderdeel van het conflict tussen de nieuwe regering en Kruls stond grotendeels in het teken de persoonlijke relaties, de kabinetspolitiek en de internationale situatie. De defensie van Nederland stond er in 1948 bijzonder slecht voor. Alle aandacht was vanaf 1945 uitgegaan naar Indië en de Europese strijdkrachten waren sterk verwaarloosd. Het materieel bestond uit een samenraapsel van afdankertjes uit Geallieerde arsenalen. Voor Kruls was het dan ook de hoogste prioriteit om orde op zaken te stellen in de defensieorganisatie. Schokking bleek een zwakke persoonlijkheid te hebben. Hij was geneigd om compromissen te sluiten in een poging om iedereen te vriend te houden. Kruls wist hiervan gebruik te maken en kon zich zo, ondanks de val van zijn politiek beschermheer Beel, politiek indekken. Dit was overigens doordacht, zo wist hij Schokking dusdanig te bespelen dat deze een vriend van Kruls als staatsecretaris benoemde. Kruls en de legertop bleken niet bereid om een politiek plan aangaande defensie af te wachten. In 1949 kwam de legertop met haar plan voor de toekomst van de krijgsmacht. Het *Legerplan 1950* stelde een ambitieuze uitbreiding van de krijgsmacht voor, het prijskaartje: Tussen de 1 en 1.5 miljard gulden.⁵⁵ Dit voorstel stuitte op grote weerstand in het kabinet en dan vooral bij de PvdA. Minister-President Drees en

⁵² Het Vrije Volk Generaal Kruls pleit voor sterke mobiele strijdkrachten 3 17-06-1949. Hoogenboezem, J. H.J. *Kruls, Een politiek Generaal* (Maastricht 2010) 229-244; Kruls, H. *Generaal in Nederland* (Bussum 1975) 146-157.

⁵³ Defensie was in Londen weer gesplitst, dit werd een tijd lang in stand gehouden na de oorlog

⁵⁴ Bosmans, J. & Van Kessel A. *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2011) 80-89; Brand, C. *Gevallen op het Binnenhof* (Amsterdam 2015) 187-190; Maas, P. & anderen *Het Kabinet-Drees-Van Schaik 1948-1951 Koude Oorlog, Dekolonisatie en integrale* (Nijmegen 1996) 221-225.

⁵⁵ Brand, C. *Gevallen op het Binnenhof* (Amsterdam 2015) 187-190; Maas, P. & anderen *Het Kabinet-Drees-Van Schaik 1948-1951 Koude Oorlog, Dekolonisatie en integrale* (Nijmegen 1996) 272-274; Hoogenboezem, J. H.J. *Kruls, Een politiek Generaal* (Maastricht 2010) 242-248.

minister van Financiën Liefink stonden er vanaf begin af aan op dat de wederopbouw van de krijgsmacht beperkt moest blijven. Het plan van de legertop werd dan ook gewoonweg genegeerd. Dit had grote ergernissen bij Kruls tot gevolg en bracht Schokking in de onhandige positie waarin hij tussen de koppige PvdA'ers en de nog koppigere Generaal in kwam te zitten. Dit zou een bepalende factor worden in de snel zwakker wordende positie van Schokking binnen het kabinet. Het defensievraagstuk bleef onopgelost, de PvdA'ers hielden de plannen van Kruls tegen. Kruls wist Schokking daarentegen dusdanig te bespelen dat deze ook niet akkoord ging met de eisen vanuit het kabinet. Kruls dreigde zelfs enkele keren met ontslag. Binnen het kabinet liepen de spanningen over het onderwerp hoog op. Liefink hield uiteindelijk vast aan een maximum bedrag van 850 miljoen gulden. Dit was politiek omstreden, een aantal kabinetsleden én de defensiecommissie stonden achter het plan van de legertop. De ministerraad moest uiteindelijk stemmen voordat Liefink's begrotingsplafond werd geaccepteerd. Alleen Schokking en minister Stikker (Buitenlandse Zaken, VVD) stemden tegen. Er volgde een impasse.⁵⁶

Er speelde meer dan enkel politieke onenigheid tussen Kruls en een aantal ministers uit het kabinet. Met Liefink had Kruls in de vooroorlogse periode een aantal persoonlijke conflicten gehad. Hogeboezem merkt op dat de relatie tussen de twee tijdens 1948-1951 hierdoor buitengewoon koel bleef. Drees daarentegen was er van overtuigd dat het allemaal wel goed zou komen met de veiligheidssituatie in Europa. Hij zag Kruls en de roep om grote investeringen in defensie te doen dan ook als een bedreiging voor de verzorgingsstaat die hij probeerde op te tuigen. Kruls zelf zag de zaken anders. Hij zag een duidelijke dreiging vanuit het Oosten die op elk moment de verzwakte westerse bondgenoten kon overrompelen.⁵⁷

De Nederlandse politiek werd in 1950 ruw wakker geschud daar waar het om gebreken in het defensieapparaat ging. Het eerste gewapend treffen van de Koude Oorlog was begonnen. Deze krachtmeting vond niet plaats in Europa maar op het Koreaanse schiereiland. De internationale spanning werd naar een nieuw niveau getild door deze proxy oorlog in Azië waarbij ook de VS en China actief betrokken raakten. Er kwam nieuwe druk op het kabinet, en vooral op Schokking, te staan om snel met concrete hervormingsplannen voor de krijgsmacht te komen. Deze internationale druk bracht het vraagstuk ook meer onder de aandacht in het parlement. Schokking stond echter nog steeds tussen het Kabinet en de legertop en dit maakte het onmogelijk om concrete plannen op te stellen. Binnen het kabinet was de Korea oorlog schijnbaar geen reden om snel tot actie over te gaan. Drees en Liefink bleven de PvdAers in het kabinet aanvoeren om de plannen van de legertop niet te

⁵⁶ Brand, C. *Gevalen op het Binnenhof* (Amsterdam 2015) 187-190; Maas, P. & anderen *Het Kabinet-Drees-Van Schaik 1948-1951 Koude Oorlog, Dekolonisatie en integrale* (Nijmegen 1996) 272-274, 288; Hoogenboezem, J. H.J. *Kruls, Een politiek Generaal* (Maastricht 2010) 242-248.

⁵⁷ Hoogenboezem, J. H.J. *Kruls, Een politiek Generaal* (Maastricht 2010) 229-244; Kruls, H. *Generaal in Nederland* (Bussum 1975) 146-157; *Gereformeerd gezinsblad* Toespraken van mr. Fockema Andreae en Generaal Kruls 26-11-1949; *Telegraaf* Denkbeeld van Gen. Kruls 15-04-1950 3.

accepteren. De legertop, waar de frustratie vooral bij Kruls snel op begon te lopen, reageerde door het lekken van informatie naar de pers over hun plan. Hoewel het geen groot nieuws werd joeg Kruls hiermee wel kabinetsleden en Kamerleden tegen zich in het harnas.⁵⁸

1950 was een zwaar jaar voor Schokking. De minister kreeg geen grip op zijn begroting en op de legerleiding. Kruls bleef de minister door zijn persoonlijkheid en zijn harde opstelling domineren en Schokking, als eeuwige compromissluiter, liet hem rustig zijn gang gaan. De minister van Oorlog bleef ook uiterst vaag in zijn voorstellen voor de begroting. De Kamer, het kabinet en politieke partijbesturen begonnen zich tegen hem te keren. Ook Kruls viel de minister een aantal keren openlijk af, de generaal stoorde zich ook aan de besluiteloosheid van de minister. Met het uitbreken van de Korea Oorlog werd het noodzakelijk om de knoop door te hakken daar waar het de toekomst van de krijgsmacht betrof. Schokking was echter niet in staat om dit voor elkaar te krijgen en de druk op hem werd als maar groter. Op 12 oktober 1950 besloot Schokking de eer aan zichzelf te houden en hij trad af. Schokking werd zowel besluiteloosheid als incompetentie verweten. Hij wist zich niet te handhaven tegenover de legertop en kon geen of amper steun vinden voor zijn standpunten in het kabinet of in de Kamer. Hierdoor werd hij voor politiek Den Haag al snel het mikpunt voor alles dat er mis was op het ministerie van oorlog. Er kwam een nieuwe minister, H.L. s' Jacobs. Deze minister kwam vanuit het departement van Financiën en stond bekend als loyaal jegens Lieftink. Kruls zag al snel in dat de politieke balans zich tegen hem begon te keren.⁵⁹

Op de achtergrond

Er speelden meer conflicten tussen het Kabinet en Kruls. Nederland was in onbekend vaarwater terecht gekomen na de oorlog. Het lidmaatschap van bondgenootschappelijke organisaties zoals de Westerse Unie en de NAVO stelde het land voor nieuwe uitdagingen. Ervaring met samenwerking op deze wijze was er na bijna een eeuw neutraliteit amper. De oorlogsjaren hadden hier wel enigszins in voorzien maar de situatie in 1948 verschilde radicaal van die in 1940-1945. Nederland was nu immers weer daadwerkelijk een land en niet enkel een regering in ballingschap en een samenraapsel aan koloniën. Het parlement moest bij het buitenlands beleid worden betrokken en niemand wist precies hoe de nieuwe bondgenootschappen in elkaar staken.

De samenkomst van deze internationale druk en interne factoren zoals de persoonlijkheden van betrokken actoren en een vage formele inkadering van de bevoegdheden van Kruls ten aanzien van de regering bleek een tijdbom te zijn. Kruls voelde zich tussen de andere NAVO kopstukken als een vis in het water en werd door de buitenlandse bevelhebbers gewaardeerd voor zijn enthousiasme

⁵⁸ Maas, P. & anderen *Het Kabinet-Drees-Van Schaik 1948-1951 Koude Oorlog, Dekolonisatie en integrale* (Nijmegen 1996) 272-274; Hoogenboezem, J. H.J. *Kruls, Een politiek Generaal* (Maastricht 2010) 242-248.

⁵⁹ Brand, C. *Gevalen op het Binnenhof* (Amsterdam 2015) 194-202; Kruls, H *Generaal in Nederland* (Bussum 1975) 186-201; Maas, P. & anderen *Het Kabinet-Drees-Van Schaik 1948-1951 Koude Oorlog, Dekolonisatie en integrale* (Nijmegen 1996).

en kennis van zaken. Kruls trok zijn mandaat echter meermaals veel te ver op. Zo besloot hij meerdere keren op eigen initiatief om het aantal divisies aan de Nederlandse NAVO bijdrage aan te passen zonder overleg met het kabinet. Dit werd hem in het kabinet zeer kwalijk genomen omdat hij met zijn acties in feite beleidskeuzes nam die toebehoorden aan ministers van Oorlog, Marine en Buitenlandse zaken. De regering en de legerleiding kwamen dan ook meermaals op ramkoers te liggen door besluiten die Kruls in NAVO verband nam zonder de betrokken kabinetsleden hiervan op de hoogte te stellen. Hierdoor werd de generaal nog minder populair bij het kabinet.⁶⁰

De regering probeerde op haar beurt hervormingen aan te brengen binnen de legertop. De vooroorlogse structuur werkte niet meer en de naoorlogse, geïmproviseerde structuur, was gronding aan herziening toe. Er werd zodoende constant gerommeld met de formele positie van Kruls binnen de legertop en in het staatsbestel. Dit wekte irritaties op bij Kruls maar werkte uiteindelijk kortstondig in zijn voordeel. De uiteindelijke structuur voor de defensietop leek op die van de Amerikaanse krijgsmacht. Hierin bestond er een comité waarin de chefs staf van alle krijgsmachtonderdelen zitting namen. Kruls, als de meest ervaren militair, werd benoemd tot voorzitter van dit comité, hij werd zo de hoogste militair in de Nederlandse defensieorganisatie.⁶¹

Als laatste kwam de externe factor politieke en maatschappelijke druk er voor Kruls nog bij. De parlementaire enquêtecommissie inzake het regeringsbeleid 1940-1945 oordeelde over Kruls vanwege zijn rol bij het Militair Gezag. Haar oordeel loog er niet om, de officier was te autoritair geweest en had zijn bevoegdheden tot het maximale opgerekt. Hij had de wet dan wel niet geschonden maar het oordeel droeg niet bij aan de toch al slechte reputatie die Kruls bij bepaalde groepen in de maatschappij genoot. Zo was het oordeel van de enquêtecommissie olie op het vuur voor PvdAers zoals Liefink en de CPN fractie in de Kamer die de generaal liever kwijt dan rijk waren.

Hoewel deze kleinere conflicten en factoren niet het gewicht hadden van het conflict over de toekomst van de krijgsmacht hadden ze het gevolg dat er een kloof ontstond tussen de regering en de legerleiding. Het ontbrak aan wederzijds vertrouwen en Kruls stond zodoende geïsoleerd tegenover de ministerraad. Dit werd nog teniet gedaan door de invloed van Schokking maar de val van deze minister leek de dynamiek in de relatie legertop-regering radicaal te veranderen.

Cadeauartikelen

Er is weinig te vinden over de persoonlijke relatie tussen 's Jacobs en Kruls, hoewel uit de memoires van de laatste blijkt dat deze al snel deuken opliep door het optreden van de minister. Deze weigerde om Kruls tegemoet te komen in zijn plannen. Er zat nog steeds geen vaart achter de

⁶⁰ Hoogenboezem, J. H.J. *Kruls, Een politiek Generaal* (Maastricht 2010) 242-248.

⁶¹ Maas, P. & anderen *Het Kabinet-Drees-Van Schaik 1948-1951 Koude Oorlog, Dekolonisatie en integrale* (Nijmegen 1996) 272-274.

defensiehervormingen en 's Jacobs toonde zich niet bereid om, in tegenstelling tot Schokking, voor Kruls in de bres te springen tegenover het kabinet. De relatie tussen Kruls enerzijds en Drees en Liefink anderzijds verslechterde zienderogen. In bepaalde PvdA kringen rondom Liefink werden er zelfs suggesties gewekt dat de generaal op het punt stond om met militair geweld de macht te grijpen.

Het conflict over de toekomst van de krijgsmacht bleef spelen en de posities waren niet veranderd. Kruls stond achter het *Legerplan*, het kabinet achter de 850 miljoen van Liefink. Door de benoeming van s' Jacobs tot het kabinet werd duidelijk dat Kruls een achterhoedegevecht voerde. Het was wel duidelijk dat het kabinet niet in zou stemmen met het plan. Toch liet Kruls geen gelegenheid voorbij gaan om via de pers of buitenlandse militairen druk te zetten op de regering. Ook zijn eigenzinnige optreden in NAVO verband bleef voorkomen, overigens zonder weerwoord van de minister. Toen het kabinet op een crisis bij Buitenlandse Zaken dreigde te vallen leek het er zelfs op dat Kruls door het oog van de naald kon kruipen. Na nieuwe verkiezingen kon het speelveld weer ruim open liggen. s' Jacobs kondigde echter nog plannen aan die in de lijn van het kabinet lagen. De zet was nu aan Kruls.⁶²

In Januari 1951 bracht Dwight Eisenhower een bezoek aan Nederland. Kruls greep de gelegenheid aan om wederom druk uit te oefenen op de regering. Het kabinet was ontsteld maar reageerde verder niet. Pas toen Kruls in Middelburg op 17 januari in een reactie op een donatie van Canadees materieel voor de Nederlandse krijgsmacht stelde: "*Men mag er niet op rekenen dat men een leger uitsluitend met cadeauartikelen zal kunnen opbouwen*" barste de bom. Het was een milde uitspraak voor Kruls die bekend stond om zijn krachtige retoriek maar de regering, Drees en Liefink voorop, zagen hiermee hun kans schoon. De uitspraak werd aangegrepen als de reden om Kruls te ontslaan. Het werd verklaard door te stellen dat Kruls met de uitspraak 'propaganda' gemaakt had die lijnrecht inging tegen een net aangekondigd plan van de minister. Naar Kruls werd gecommuniceerd dat de regering hem verweet "*onrust in het land te hebben gebracht*".⁶³

Nu de spanningen zo hoog opliepen werden de gevolgen van Kruls zijn eerdere opstelling duidelijk. Hij was geïsoleerd tegenover het kabinet en het was hiervoor dan ook geen kwestie van discussie, Kruls moest gaan. Op 23 januari werd dit besluit wereldkundig gemaakt. In de Kamer en de media waren de meningen nog wel verdeeld. Toch had Kruls genoeg van zijn krediet verspeeld om ook in de politieke en publieke opinie gehegeld te worden. Het ontslag van Kruls werd door een Kamermeerderheid gesteund, de tegenstand kwam vooral van rechts. Zo was het ook in de media. Terwijl rechtse dagbladen hun twijfels hadden over het ontslag van de generaal was de linkse pers

⁶² Brand, C. *Gevalen op het Binnenhof* (Amsterdam 2015) 194-202; Kruls, H *Generaal in Nederland* (Bussum 1975) 186-201; Maas, P. & anderen *Het Kabinet-Drees-Van Schaik 1948-1951 Koude Oorlog, Dekolonisatie en integrale* (Nijmegen 1996).

⁶³ Maas, P. & anderen *Het Kabinet-Drees-Van Schaik 1948-1951 Koude Oorlog, Dekolonisatie en integrale* (Nijmegen 1996) 328-330; Hoogenboezem, J. H.J. *Kruls, Een politiek Generaal* (Maastricht 2010) 252-259; Kruls, H *Generaal in Nederland* (Bussum 1975) 195-205.

ronduit positief. Vooral de communisten zouden het ontslag van Kruls vieren als een grote overwinning. Bij de bondgenoten was er enkel ontsteltenis. Er was uiteraard begrip voor het primaat van de politiek in Nederland. Toch spraken de geallieerde kopstukken zoals Montgomery en Eisenhower met weemoed over het ontslag van Kruls. Kruls zelf zag het als een politieke afrekening. Hij haalde de kabinetscrisis die ontstond over het Nieuw Guineabeleid aan als de reden om het ontslag erdoor te duwen. Kruls stelde verder ook dat de antipathie van Drees en andere kabinetsleden hem fataal was geworden. Dat het in niet het financiële bezwaar was werd na de formatie van het nieuwe kabinet duidelijk. Het nieuwe legerplan was uitgebreider dan het *legerplan 1950* en genoot, hoewel schoorvoetend, de steun van de PvdA.⁶⁴

Bij Kruls speelden de interne factoren de voornaamste rol met de kabinetsrelaties als cruciale factor. Tijdens het bewind van Schokking was de toekomst van de generaal redelijk zeker. Na de val van Schokking, en zeker onder druk van de dreigende kabinetscrisis over het Nieuw-Guinea beleid, werden de opposenten van Kruls echter aangezet tot handelen. Toen dit eenmaal gebeurde stond Kruls er alleen en redelijk weerloos voor. De vage formele inkadering van de relatie regering-legertop zorgde voor continue spanning tussen beiden en vooral de slechte persoonlijke relaties tussen Kruls enerzijds en Drees en Liefstink anderzijds oefende zware druk uit op de relatie opperbevel-regering. De externe factoren spelen maar zijdelings mee. De Koreaoorlog en de bondgenootschappelijke samenwerking oefende wel druk uit op de relatie tussen de regering en de legertop maar waren hierbij niet van doorslaggevend belang. Opvallend is dat de politieke en maatschappelijke druk net als bij Snijders pas laat een rol van betekenis begon te spelen. Anders dan bij Snijders waren ze hierbij echter niet van doorslaggevende waarde.

⁶⁴ ATK 1950-1951 Vel 48 blz. 97; Van Ameringen, A. & anderen *Onder Liefstinks Bewind* (Amsterdam 1952) 47-51.

Conclusie

Als eerste valt er te concluderen dat de formele verhoudingen een vaste factor waren die in de casussen Snijders, Reijnders en Kruls bijdroegen aan de slechte verhouding tussen de regering en de legerleiding. De formele verhoudingen, die in alle drie de casussen vaag en slecht afgebakend waren, oefenden druk uit op de relatie regering-legertop. Met name de slecht gedefinieerde gezagsverhouding tussen de regering en de legerleiding met als gevolg competentiegeschillen op een scala aan beleidsterreinen, speelde bemoeyenis over en weer en persoonlijke conflicten in de hand. Voor de overige factoren geldt hetzelfde als in de conclusie van Brand. Het is afhankelijk van de historische context in welke mate en op welke manier ze de relatie onder druk zetten. Bij Snijders zien we dat de interne factoren de voornaamste bron van spanning waren maar juist niet van doorslaggevend belang waren bij het ontslag van de opperbevelhebber. De externe factoren internationale en maatschappelijke druk speelden lang een rol op de achtergrond totdat ze in november 1918 de directe aanleiding waren voor het ontslag van de generaal. In het geval van Reijnders zien we een conflict dat in het teken stond van slechte persoonlijke verhoudingen. De antipathie tussen de opperbevelhebber en de minister versterkte de spanningen die ontstonden vanuit de andere interne factoren. Het was uiteindelijk de vertrouwenskwestie (persoonlijke verhoudingen) die de generaal fataal werden. De externe factoren speelden bij Reijnders eigenlijk geen rol. Bij Kruls was het een samenspel van interne en externe factoren. De kabinetsrelaties, de persoonlijke relaties en de internationale toestand waren hierbij van doorslaggevend belang. Competentiegeschillen en maatschappelijke druk speelden een rol maar bleven op de achtergrond. Opvallend is hoe de kabinetten Cort van der Linden en De Geer in staat waren om conflicten dusdanig verborgen te houden voor de media en het parlement dat deze conflicten niet of nauwelijks werden beïnvloed door de externe factor van maatschappelijke en politieke druk.

Het onderzoek toont aan dat de vertrouwenskwestie niet van doorslaggevend belang is bij het ontslag van een topmilitair. Tijdens het conflict tussen Snijders en het kabinet Cort van der Linden in 1918 werd de vertrouwenskwestie geneutraliseerd door de mediatie van Cort van der Linden en door de koppigheid van HM Koningin Wilhelmina. Verder bevestigt het de conclusie van *Een Kwestie van vertrouwen* en andere werken over de gebrekkige staatsrechtelijke en politieke inkadering van topfuncties bij defensie. Het toont ook aan dat er belangrijke verschillen zijn tussen het onderzoeken van de val van een bewindspersoon of de val van de hoogste militair. De politieke dimensie is bij de val van een militair niet vanzelfsprekend en een conflict tussen een bewindspersoon en de hoogste militair kan geheel aan de aandacht van het parlement en de media ontsnappen. Een ander opvallend feit is dat de externe factoren de val van een legerleider tot gevolg kunnen hebben zoals men ziet bij Snijders. Dit toont aan dat externe factoren wel van doorslaggevende waarde kunnen zijn bij de val van een legerleider. Hiermee verschillen de bevindingen van dit onderzoek met die van Brand welke

stelt dat enkel de interne factoren bij de val van een bewindspersoon hiervoor verantwoordelijk kunnen zijn.

Deze scriptie toont ook aan dat er nog meer en diepgaander onderzoek gedaan moet worden naar de politieke dynamiek rondom defensiehervormingen. Deze zijn een grote bron van spanning tussen leger toppen en regeringen en zorgen voor tweespalt. De politieke wil tot het doen van defensie-uitgaven staat vaak haaks op de visie die hierop binnen de krijgsmacht leeft. Gezien de huidige erbarmelijke staat van het defensieapparaat in Nederland is dit onderwerp zeer relevant en kan het nuttig zijn bij het duiden van de hedendaagse relatie regering-defensietop.

Het onderzoek bewijst verder het nut van een brede analyse voor het onderzoeken van de dynamiek van conflicten tussen de politiek en de (militaire) ambtenarij. Zo bevestigt het de noodzaak van het meenemen van biografische en militair-technische inzichten naast een politieke analyse. In de literatuur gebruikt bij de casus Kruls schiet de verder zeer sterk beargumenteerde analyse van Maas rondom het ontslag van Kruls te kort door de biografische kennis niet mee te nemen. Zodoende werd de politieke verklaring overgenomen terwijl de zaak zoals blijkt uit de overige literatuur ingewikkelder was. Hetzelfde zien we terug in de militair-historische analyse over legerhervormingen in *Het vaderland verdedigt*. Hier ontbreekt ook de biografische context en wordt de politieke context beschouwd vanuit een militair historische lens. Het op een brede basis onderzoeken van conflicten tussen de ambtenarij en de regering is zodoende onmisbaar voor waardevol onderzoek in de militaire, biografische, politieke en bestuurskundige geschiedschrijving.

Literatuur

- Amersfoort, H., Kamphuis, P. & anderen *Mei 1940: De strijd op Nederlands Grondgebied* (Den Haag 2012).
- Brand, C. *Gevalen op het Binnenhof* (Amsterdam 2015).
- Bleichrodt R. & Hoffenaar, J. *Defensiehervormingen in de Jaren '70* Tijdschrift van de Geschiedenis 128 (2015) 407-431.
- Blom, J. & anderen *Geschiedenis van de Nederlanden* (Amersfoort 2012).
- Bosmans, J. & Van Kessel A. *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2011).
- Brongers E.H. *De Slag om de Residentie* (Den Haag 2004).
- Brongers, E. *Izaak Herman Reijnders - een Miskend generaal*
[<http://www.grebbeberg.nl/index.php?page=izaak-herman-reijnders-een-miskend-generaal>
geraadpleegd op 26-02-2016].
- Brouwer, J. & Van der Heiden, P. *Drees, minister-president 1948-1958* (Nijmegen 2005).
- Van Dijk, K. *The Netherlands Indies and the Great War 1914-1918* (Leiden 2007).
- Groen, P. & anderen *Een Kwestie van Vertrouwen* (Den Haag 2002).
- Hertog, J. *Cort van der Linden (1846-1935): Minister-president in oorlogstijd, een politieke biografie* (Amsterdam 2007).
- Hoffenaar, J. *Een taai probleem, de personeelsvulling bij de Koninklijke Landmacht, 1814-1989* (Den Haag 2008).
- Hoffenaar, J. & Schoenmakers, B. *Met de blik naar het Oosten* (Den Haag 1994) 240-265.
- Hoogenboezem, J. *H.J. Kruls, Een politiek Generaal* (Maastricht 2010) (Amsterdam 2010).
- Klinkert, W. *Het Vaderland Verdedigd* (Den Haag 1992).
- Maas, P. & anderen *Het Kabinet-Drees-Van Schaik Koude Oorlog Dekolonisatie en integratie* (Nijmegen 1996).
- Maas, P. & anderen *Het Kabinet-Drees-Van Schaik Liberalisatie en Sociale ordening* (Nijmegen 1991).
- Onderwater, P. *Vaderland, Vorstenhuis en Weerbaarheid: generaal C.J. Snijders en debatten over de Nederlandse defensie en samenleving, 1914-1939* (Amsterdam 2007).

Stoop, J. *Om het volvoeren van een Christelijke Staatskunde: De Antirevolutionaire Partij in het Interbellum* (Amsterdam 2001).

Tosh, J. *The Pursuit of History* (Harlow 2010).

Bronnen⁶⁵

Algemeen Handelsblad ‘Binnenland: Een nieuwe koers in het leger’ 08-11-1918 5

Van Ameringen, A. & anderen *Onder Lieftinks Bewind* (Amsterdam 1952).

ATK 1939-1940 vel 33 blz. 67.

ATK 1950-1951 vel 48 blz. 97.

BBC ‘Corbyn accuses defense chief of political bias in nuclear row’ 8-11-2015.

Bosboom, N. *In Moeilijke Omstandigheden* (Gorichem 1933).

Dijxhoorn A. *Antwoord: De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari 1940* (Den Haag 1946).

Gereformeerd gezinsblad Toespraken van mr. Fockema Andreae en Generaal Kruls 26-11-1949.

HTK 1918-1919 5 november, Vel 63, 15^e Vergadering, blz. 243-264.

HTK 1918-1919 7 november, Vel 74, 17^e Vergadering, blz. 285-305.

De Jonge, B. *Herinneringen van Jhr. Mr. B. C. de Jonge* (Utrecht 1968).

Kruls, H. *Generaal in Nederland* (Bussum 1975).

National Archives CAB 120/691/109040/001 [gevonden op: <https://web.archive.org/web/20101116152301/http://www.history.neu.edu/PRO2/>, geraadpleegd op 29-02-2016].

Reijnders, I. *De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari* (Den Haag 1945).

Reijnders, I. *Nogmaals: De wisseling in het opperbevel van Land- en Zeemacht in februari – antwoord aan de critiek* (Den Haag 1946).

Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. A.Q.H. Dijxhoorn*. [<http://www.grebbeberg.nl/index.php?page=verhoor-van-luitenant-generaal-a-q-h-dijxhoorn> geraadpleegd op 26-02-2016]

Parlementaire Enquêtecommissie inzake het Regeringsbeleid 1940-1945 *verhoor van dhr. I.H. Reijnders*. [<http://www.grebbeberg.nl/index.php?page=verhoor-van-oud-opperbevelhebber-van-land--en-zeemacht-i-h-reynders-2> geraadpleegd op 26-02-2016]

De Telegraaf ‘Het Militair beleid’ 07-08-1918 2.

⁶⁵ Kamerstukken zijn geraadpleegd via Statengeneraaldigitaal.nl, historische kranten via Delpher.nl.

De Telegraaf Denkbeeld van Gen. Kruls 15-04-1950.

De Waarheid 'Kruls Ontslagen' 24-01-1951 5.

De Tijd 'Van ons Parlement' 07-11-1918 2.

Het Volk: Dagblad voor de arbeiderspartij 'Het Legerdebat duurt voort' 08-11-1918 1.

De Volkskrant 'Wat Dijsselbloem óók had kunnen doen met 5 miljard' 15-9-2015.

Het Vrije Volk Generaal Kruls pleit voor sterke mobiele strijdkrachten 17-06-1949